ČLÁNKY A STUDIE

Přirozená reprodukce obyvatelstva Rakouského Slezska a severovýchodní Moravy v etapě modernizace od 80. let 19. století do první světové války

LUMÍR DOKOUPIL, LUDMILA NESLÁDKOVÁ, RADEK LIPOVSKI

Dokoupil, Lumír – Nesládková, Ludmila – Lipovski, Radek: Natural reproduction of the population of Austrian Silesia and north–east Moravia in the period of modernization from the 1880s to the First World War

On the basis of Austrian statistics of population dynamics between 1881 and 1913, this paper presents historical–demographic research of tendencies and changes in the birth, marriage and death rates and natural population growth in the wider Ostrava industrial region, including the Jeseník region. The research compares the development of the individual indicators in various administrative districts and statutory cities of north–east Moravia and Austrian Silesia (excluding the Bílsko district), mapping the changes caused by the industrialization or economic retardation of certain areas and highlighting the differences in demographic developments connected with the so–called First Demographic Transition. These developments are compared with the overall situation in the Czech lands, and considerable attention is paid to a community which stood apart (not only socially) from the majority – the Jewish community.

Key words *historical demography * population * crude reproduction rate* births * deaths * marriages * population growth * First Demographic Transition * Silesia* Moravia * industrial areas * rural areas * Jews*

Contact *Ostravská univerzita v Ostravě; lumir.dokoupil@osu.cz; ludmila.nesladkova@osu.cz; radek.lipovski@osu.cz*

Od 80. let 19. století nastala další etapa ekonomického a technologického vývoje českých zemí, jež se jako jediné z Rakouska-Uherska (s výjimkou vídeňského regionu) daly cestou rozvoje těžkého průmyslu, který se stal vůdčím motorem vývoje světové industrie v daném čase. K jejich charakteristice náležely složitěji vytvářený vnitřní trh, moderní spotřební průmysl, technicky poměrně vyspělé zemědělství, hustá železniční síť, dostatečné zdroje uhlí, solidní řemeslná výroba, kvalitní školství. Nastal proces koncentrace výroby, jehož součástí byla také likvidace staré průmyslové malovýroby a řemesla.[1] Etapa do konce století se vyznačovala řadou nových rysů. Výrazný dopad do všech vrstev a struktur civilizačního systému měly prudce probíhající krize působící také jako výrazný impulz k rozvoji racionalizace ekonomiky, ale i k modernizaci. Hospodářství přecházelo od extenzivních forem svého rozvoje k intenzivním, v hlavních odvětvích nezemědělské výroby převládla tovární výroba. Na vývoj v českých zemích měl pozitivní vliv i neobyčejně rychlý rozvoj

1 KÁRNÍKOVÁ, L.: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha 1965, s. 191–192.

Německa po jeho sjednocení, které se v závěru 19. století stalo po USA druhým nejrychleji se rozvíjejícím státem světa. Významná byla geografická a dopravní blízkost a jí odpovídající četné kontakty dvou center německého hospodářství – Saska s dopady na Čechy a Horního Slezska s napojením na ostravsko-karvinský revír a region. K negativům náležel růst závislosti na německém hospodářství, zvětšující se obtížně zvladatelná konkurence, jednoznačná orientace vývozu na Německo (v letech 1898–1900 až 52 %). Rakouská monarchie v mezinárodním srovnání celkově zpomalovala tempo modernizační transformace, dostávala se do druhořadé pozice mezi velmocemi. K příčinám lze řadit stále přítomné feudální přežitky spojené mimo jiné se silnou pozicí šlechtického podnikání v oblasti zemědělství i průmyslu, významný mocenský vliv konzervativní šlechty, který se projevoval ve státní hospodářské, daňové, ale i celní a zahraničně obchodní politice. K retardujícím momentům můžeme počítat její dualistické uspořádání, silné propojení katolické církve a státu, výraznou roli monarchie ve sféře politické i ekonomické, národnostní roztříštěnost vedoucí k zápasům mocenských elit Předlitavska a Zalitavska i nacionálně motivovanou konkurenci nových rodících se vedoucích sociálních vrstev jednotlivých národů uvnitř monarchie.[2] Při celoevropském pohledu náleželo Rakousko-Uhersko do přechodového pásma, přičemž východní část říše patřila k periferii Evropy, české země a větší část vlastního Rakouska můžeme přiřadit spíše k okraji jádrové oblasti se sklonem sklouzávat na periferii.[3]

České země byly ke konci století průmyslově agrární společností, která zaujímala v Evropě vyšší střední postavení. Byly rozvinutější než většina evropských zemí, zhruba na úrovni tehdejšího Švédska. …Nižší hodnoty průmyslové výroby na hlavu měly Itálie, Španělsko, celý Balkán a Rusko. Tomu odpovídala i výše národního důchodu na hlavu. České země se pohybovaly i z tohoto hlediska ve středu Evropy. Ve srovnání se západní Evropou byly chudé, ale měly zhruba stejnou úroveň jako západní mediteránní oblasti a Skandinávie.[4]

Významný modernizační proces komplexní povahy – urbanizace – se uskutečňoval v českých zemích rovněž specifickým způsobem. Především se neutvářela skutečně velká města. Jediným se stala Praha, ale i ta měla jen regionální význam. Vytvářel se jedinečný typ industrializace ve spojení s urbanizací. *…Byl sycen do značné míry rozvojem spotřebního a lehkého průmyslu využívajícího lokální zdroje, vedl ke vzniku poměrně integrovaného osídlení bez nadměrných regionálních odlišností.*[5] V četných malých městech a menších sídlech se objevil fenomén „kovorolníků“, tj. spojení drobného zemědělství (vlastnictví i práce) s prací v průmyslu. Ti si zachovávali venkovské formy života, včetně mentality, ale byli obvykle svým hlavním zdrojem příjmů spojeni s městským průmyslem, kde pracovali, ale bydleli na venkově. Jev přinášel řadu konotací (charakter dělnictva, průběh jeho emancipace, atd.). Menší koncentrace průmyslu do velkých měst a neexistence skutečně velkých průmyslových aglomerací a měst však naopak zabránily vzniku velkých brlohových čtvrtí, které vznikaly v západoevropských průmyslových konurbacích a městech.[6] Typickým rysem daného období byl přesun venkovského obyvatelstva do středních a „velkých“ měst s více než 10 000 obyvateli. Pokles obyvatel se dostavoval na venkově i v menších venkovských městech, zejména v Čechách, nastal tzv. „útěk z venkova“. *V letech 1891–1900*

2 LACINA, V.: *Hospodářství českých zemí 1880–1914*. Praha 1990, s. 8–10.

3 FIALOVÁ, L. a kol.: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996, s. 274.

4 Tamtéž, s. 274–277.

5 Tamtéž, s. 278.

6 Tamtéž, s. 279.

byl ... dosažen nejvyšší (16%) roční přírůstek městského obyvatelstva v moderních českých dějinách.[7] V polovině 18. století žila ve městech jen desetina obyvatel, do poloviny 19. století to byla každá pátá osoba, na konci 19. století již téměř každý druhý.[8] Probíhala stálá ekonomická a v důsledku toho i územní diferenciace, kde na jedné straně upadala některá tradiční průmyslová centra a naopak rostla průmyslová střediska nová – Praha a okolí, Kladno, Plzeň, Mostecko – Teplicko, Ostravsko – Karvinsko, utvářely se nové průmyslové regiony na bázi těžkého průmyslu. Na konci století byla nejlidnatějším městem Praha, druhé se umístilo Brno, původně třetí Liberec byl výrazně předstižen Moravskou Ostravou.[9]

Koncentrace obyvatel do větších a velkých měst vedla k formování nového městského životního stylu, který byl nejen odlišný od venkovského, ale také na hony vzdálen od dřívějšího městského života doby pozdního středověku a raného novověku. Patřila k němu výstavba nového typu vícepodlažního činžovního domu, růst počtu osob na jeden byt spojený s bytovou nouzí, existence sklepních a půdních bytů, budování nových vodovodů, kanalizací, úpravy ulic a veřejných prostorů s moderním osvětlením (náměstí, parky, veřejné WC, atd.), ale také zavádění městské hromadné dopravy, atd. Typickým rysem rychle rostoucích průmyslových aglomerací se stala koncepce a výstavba tzv. dělnických kolonií. V těchto nově urbanizovaných městech se jinak vnímal čas i prostor, žilo v pracovních i svátečních dnech.

Docházelo k zintenzivňujícímu se procesu diferenciace mezi ekonomickými regiony, který byl doprovázen na jedné straně růstem počtu obyvatel, na druhé depopulací. Střídání krizí a konjunktur vedlo ke zvyšování sociální nejistoty a strachu z nezaměstnanosti, ale také k jednoznačnému růstu průměrné životní i kulturní úrovně všech vrstev obyvatelstva. S širokým zvyšováním kulturní úrovně souvisela také emancipace žen, mající své rozmanité podoby a cíle. Na počátku 20. století sílily ostré národnostní boje a byly pociťovány obavy z možného válečného konfliktu.

Vnější obraz vývoje obyvatelstva českých zemí, zejména jeho početní růst, se měnil jen málo. Po celé 19. století činil průměrný roční přírůstek kolem 6,8 promile. Přesto ve srovnání s Evropou byl podprůměrný. Tento stav ovlivnila jak trvale vysoká ekonomicky motivovaná emigrace, tak i masovější omezování plodnosti od konce 70. let 19. století. Od 80. let docházelo k výraznějšímu prohlubování rozdílů mezi zemědělskými a průmyslovými oblastmi.[10]

Zkoumané území českých zemí tvoří celé rakouské Slezsko a severovýchodní část Moravy.[11] Dnes patří podstatnou měrou k Moravskoslezskému kraji a k severu Olomouckého kraje. Byla to oblast geograficky, ekonomicky i lidnatostně značně různorodá. Zásah do

---

7 LACINA, V.: c. d., s. 26.

8 FIALOVÁ, L. a kol.: *Dějiny obyvatelstva*, s. 148.

9 LACINA, V.: c. d., s. 27.

10 FIALOVÁ, L. a kol.: *Dějiny obyvatelstva*, s. 142, 277; KÁRNÍKOVÁ, L.: *Vývoj obyvatelstva*, s. 194.

11 Analyzované teritorium je tvořeno politickými okresy Jeseník, Bruntál, Krnov, Opava-venkov, Bílovec, Nový Jičín, Místek, Moravská Ostrava, Frýdek-venkov, Těšín, Fryštát a statutárními městy Frýdkem a Opavou. Schází tedy okres Bílsko. V průběhu sledovaného časového úseku nastaly následující administrativněsprávní změny. V roce 1896 se z politického okresu Opava-venkov vydělil politický okres Bílovec, který zahrnoval soudní okres Klimkovice a Bílovec. V roce 1900 vznikl politický okres Moravská Ostrava, který se oddělil od politického okresu Místek. Byl tvořen pouze dřívějším soudním okresem Moravská Ostrava. Od roku 1870 existovalo statutární město Frýdek. V roce 1901 byl vytvořen politický okres Frýdek–venkov, který zahrnoval soudní okres Frýdek bez města Frýdku. Daný soudní okres přešel z politického okresu Těšín. Od roku 1904 byl připojen také soudní okres Polská Ostrava, jenž nově vznikl vydělením 7 obcí ze soudního okresu Bohumín. Soudní okres Bohumín byl v roce 1900 a zůstal i nadále součástí politického okresu Fryštát.

sídelní struktury v 18. století přinesla parcelace dvorů a josefínská kolonizace, které vedly ke vzniku nových sídel, zejména na Příborsku a Místecku (Hájov, Koloredov, Antonínov ad.), byl však také ukončen dlouhodobý proces osidlování. Nové impulzy přinesla až industrializace 19. století. Zprvu se vytvářel moderní textilní průmysl v tradičních městech orientovaných dlouhodobě na tuto výrobu, jakými byl Bílovec, Příbor, Jeseník, Odry, Bruntál, Frýdek, Místek, Nový Jičín, intenzivní rozvoj zaznamenal později báňský a hutní průmysl na Ostravsku a Karvinsku (Fryštátsku). Zatímco textilní centra rostla jen zvolna, těžký průmysl s sebou přinášel dynamický až explozivní růst řady sídel, mnohdy dosud zcela bezvýznamných vesnic. Změny se staly systémovými, vedly k proměně režimu migrací a k novému uspořádání sídelní sítě. Nástup výrazně rozrůzněného vývoje obyvatelstva nastal od 30. let 19. století v souvislosti s konstituováním ostravsko-karvinské průmyslové aglomerace, která pak nejzásadnějším způsobem ovlivňovala populační režim celého regionu. Do čela vývoje se dostal plošně malý soudní okres Moravská Ostrava, který se stal v roce 1900 politickým okresem. Zde probíhala v nejintenzivnější podobě koncentrace obyvatelstva spojená s urbanizací, což vedlo na počátku 20. století k povýšení řady vesnic tohoto okresu na města (Vítkovice, Přívoz, Mariánské Hory, dříve Čertova Lhotka). Daná sídla prodělala rychlou, až překotnou, transformaci na města, včetně všech základních městských znaků. V literatuře se v této souvislosti objevuje termín růst měst po „americkánsku“.[12] Typickou stránkou těchto proměn se stal mnohdy až explozivní přírůstek obyvatelstva, který byl dán jak intenzivní imigrací, tak přirozenou měnou.

Území rakouského Slezska a severovýchodní Moravy náleželo z hlediska ekonomické rajonizace, kterou kdysi vytvořila pro potřeby demografického bádání L. Kárníková, do dvou odlišných celků. Jednak do velké skupiny starých textilních oblastí, z nichž mnohé se transformovaly z protoindustriální etapy do podoby regionů s moderním textilním průmyslem, jednak do kategorie průmyslových center nového typu, která vznikla na území předchozím vývojem výrazněji nepoznamenaném industriální činností. K té první náleželo Bruntálsko, nacházející se v prostoru horské krajiny slezských Jeseníků, Krnovsko, lokované do středního pásma Jeseníků, Opavsko, ležící v Opavské rovině a pahorkatině se statutárním městem Opavou a Opavou-venkovem, a Novojicko, umístěné v Moravské bráně. Naproti tomu k průmyslovým centrům nového typu patřilo Ostravsko, Fryštátsko spolu s Třineckem a Frýdeckem, ležícími v rovinaté ostravsko-karvinské kamenouhelné pánvi a v podhůří Moravskoslezských a Slezských Beskyd.[13] Toto rozsáhlé území bylo obýváno Čechy, Němci, Poláky s různým etnickým zabarvením (skupinami Valachů, Lachů, Haličanů, specifickou komunitou obyvatel Hlučínska, atd.) a také náboženským vyznáním (římští katolíci, evangelíci, židé). V městských centrech se složitě utvářelo moderní sociální rozvrstvení, ale také mentalita, zejména na Ostravsku a Fryštátsku se mísily skupiny přistěhovalců s různým kulturním zázemím, tradicemi a životní zkušeností, ale také reprodukčními zvyklostmi, typem rodin a domácností. *V sociální stratifikaci ... se prolínaly prvky feudální, stavovsky organizované společnosti se společností kapitalistickou. To vedlo k paralelní existenci přinejmenším dvou sociálních hierarchií, kdy sociální postavení bylo určováno jednak statusem uvnitř stavovské struktury, jednak úspěchem a bohatstvím v rámci nově se formující společnosti kapitalistické. Tato směs stratifikačních mechanismů znamenala, že existovalo mnoho statusových nesourodostí a neurčitostí v orientacích so-*

12 VYBÍRAL, J.: *Zrození velkoměsta*. Ostrava 2003, s. 9.

13 KÁRNÍKOVÁ, L.: *Vývoj obyvatelstva*, s. 317, 319.

ciálního vzestupu.[14] Utvářela se „nedostatečná občanská společnost" se silnou pozicí špiček armády, vrcholných představitelů katolické církve a státní byrokracie. Pozice průmyslníků, bankéřů a podnikatelů byly slabší, naopak inteligence měla postavení tradičně významnější.[15] Šlo přitom o období, kdy se začalo v masovějším měřítku i u nás přecházet na koncept plánované rodiny.

Tab. a graf č. 1 – Hrubá míra natality (v ‰)

ÚZEMÍ	1881–1885	1886–1890	1891–1895	1896–1900	1901–1905	1906–1910	1911–1913
Politické okresy							
Nový Jičín	32,7	33,2	34,3	34,4	33,5	31,8	29,0
Místek	38,4	40,6	41,8	42,6	38,4	36,2	32,8
Frýdek	.	.	.	.	42,9	43,3	36,5
Těšín	37,5	39,9	39,8	39,7	37,6	34,8	32,4
Fryštát	43,8	46,5	48,4	50,3	52,0	44,0	39,7
Moravská Ostrava	.	.	.	.	43,9	36,1	30,1
Bílovec	.	.	.	40,4	38,9	36,7	33,3
Opava-venkov	36,5	36,6	37,9	38,2	37,3	34,4	31,7
Krnov	34,6	34,9	33,5	32,7	31,8	28,7	26,7
Bruntál	34,4	34,8	35,1	35,5	34,1	31,0	29,3
Jeseník	34,2	34,0	33,6	34,3	33,8	31,4	29,2
Statutární města							
Frýdek	31,4	30,6	30,4	34,2	34,4	26,7	23,7
Opava	25,3	25,3	24,3	24,2	23,0	20,8	19,2
Opava (bez vojska)	26,9	26,9	26,0	26,2	24,8	22,2	.
Země							
Morava	37,4	36,3	35,9	36,1	34,9	32,8	29,9
Slezsko	36,9	37,8	38,4	39,3	39,0	35,7	32,6

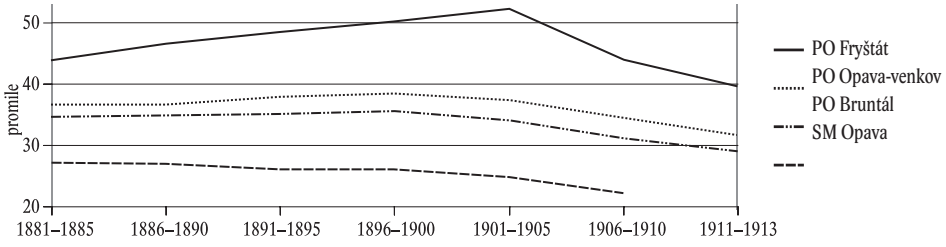

Vyjdeme z rozboru natality, tak, jak nám daný jev umožňují sledovat rakouské statistiky přirozené měny, kde základní územní jednotkou se stal nikoliv vhodnější soudní, ale rozsáhlý a málo homogenní politický okres. Budeme rekonstruovat hrubé míry porodnosti.[16]

14 FIALOVÁ, L. a kol.: Dějiny obyvatelstva, s. 277.

15 Tamtéž, s. 279.

16 Východiskem analýzy jsou data publikovaná v *Oesterreichische Statistik* (ÖS), Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder... Band V, Heft 1, Wien 1884; ÖS VIII, 2, Wien 1885; ÖS XII, 2, Wien 1886; ÖS XIII, 4, Wien 1887; ÖS XVIII, 1, Wien 1888; ÖS XXI, 3, Wien 1889; ÖS XXV, 1,

I tento jen orientační ukazatel nám však nabízí značně diferencované hodnoty. Sledujeme ho jak pro městské obyvatelstvo statutárních měst (Opava, Frýdek), tak pro politické okresy, přičemž víme, že v dané době není ještě znehodnocen věkovou skladbou, která je stále progresivní. Ve srovnání s průměrem českých zemí, který byl pro 80. léta v podstatě shodný i pro Moravu a Slezsko odděleně a pohyboval se kolem 36–37,6 promile, nacházíme na našem teritoriu hodnoty vysoce různorodé – od 27 po 46,5 promile. Zračí se v nich jednak úroveň tradičního městského obyvatelstva města Opavy, s velmi nízkým zastoupením dělnictva (menší textilní továrny a potravinářský průmysl), kde se nacházely ve významném zastoupení střední a vyšší střední vrstvy, mezi nimiž již docházelo k vědomému omezování plodnosti, jednak dělnického obyvatelstva Fryštátska (Karvinska), které přicházelo z venkovského prostředí Podbeskydí, Beskyd, ostatní Moravy a Slezska, také významně z Haliče. Halič stála v rámci Předlitavska v čele zemí s vysokou porodností, a to jak v prostředí měst a městeček, tak i venkova. Opava nám v daném souboru sídel a obyvatelstva reprezentuje typ města s významně nadregionálními správními a administrativními funkcemi (po r. 1850 Zemská vláda slezská, Slezský zemský sněm, Obchodní a živnostenská komora), centrum školství (gymnázia), národního hnutí Čechů ze Slezska, sídlo redakcí novin a dalších kulturních institucí. Město bylo německé do konce trvání rakouské monarchie. V roce 1910 mělo 30 762 obyvatel, z toho k německému obcovacímu jazyku se přihlásilo 27 240 osob a jen 2 039 jedinců k českému.[17] Na Fryštátsku se utvořila v době modernizačních impulzů významně odlišná situace. Město Fryštát se stalo již koncem 18. století centrem rozsáhlé držby Larisch-Mönnichů, od poloviny 19. století se pak kolem něho začalo soustřeďovat jejich důlní podnikání. Bylo rovněž okresním městem a střediskem místní železářské výroby. K dalším prudce industrializovaným obcím náležela sousední Karviná, kde se roku 1785 započalo s těžbou uhlí a v závěru 19. století se zde nacházelo šest šachetních areálů s téměř 6 000 pracovníky. Začaly se rozvíjet další obory – koksárenství, kovoobráběcí průmysl. Tyto nové ekonomické aktivity vedly nejen k prudké devastaci životního prostředí, ale také k exponenciálnímu nárůstu osídlení. Jestliže měla obec v roce 1845 jen 109 domů a 1 177 obyvatel, pak v roce 1930 to bylo neuvěřitelných 22 317 obyvatel. K vytvoření dnešní katastrální podoby města došlo až sloučením pěti samostatných obcí v roce 1949.[18] Vedle Karviné a Fryštátu to byla Orlová, kde dolování zahájili v roce 1817 Bludovští z Bludova, Lazy, Poruba, Stonava a řada dalších obcí, kde se otevíraly šachty a další průmyslové podniky. Mimořádné postavení získalo město

Wien 1890; ÖS XXVIII, 1, Wien 1891; ÖS XXXI, 3, Wien 1892; ÖS XXXVII, 1, Wien 1893; ÖS XXXVIII, 3, Wien 1895; ÖS XLVI, 2, Wien 1896; ÖS XLIX, 2, Wien 1898; ÖS LII, 2, Wien 1899; ÖS LIV, 1, Wien 1900; ÖS LV, 3, Wien 1902; ÖS LXII, 3, Wien 1902; ÖS LXVII, 1, Wien 1902; ÖS LXXII, 1, Wien 1904; ÖS LXXIII, 3, Wien 1906; ÖS LXXIX, 1, Wien 1906; ÖS LXXXIV, 1, Wien 1908; ÖS LXXXIV, 3, Wien 1908; ÖS LXXXVI, 1, Wien 1908; ÖS LXXXVIII, 1, Wien 1910; ÖS LXXXVIII, 3, Wien 1911; ÖS XCII, 1, Wien 1912; ÖS Neue Folge 8, 1, Wien 1913; ÖS Neue Folge 8, 3, Wien 1915; ÖS Neue Folge, 14, 1, Wien 1918. Výpočet hrubých měr porodnosti, sňatečnosti a úmrtnosti byl v ÖS prováděn vždy po celé desetiletí s použitím dat výchozích cenzů z r. 1880, 1890 a 1900. Tím zejména u politických okresů s dynamickým růstem obyvatelstva docházelo ke značnému zkreslení, např. v politickém okrese Fryštát je s použitím počtu obyvatel ze sčítání v r. 1890 udána k roku 1899 porodnost 76,93 promile, sňatečnost 14,38 promile a úmrtnost 45,24 promile, v následujícím roce již s využitím cenzu z r. 1900 pak odpovídající hodnoty 53,56, 9,01 a 25,01 promile. Teprve od r. 1909 byl u politických okresů použit bilanční postup s připočtením ročních přírůstků (úbytků) přirozené měny k údaji o počtu obyvatel z roku sčítání. Proto v této studii byla použita data vypočtená z publikovaných údajů o počtu narození, sňatků a úmrtí s použitím interpolace na základě cenzů 1880, 1890, 1900 a 1910.

17 *Kulturněhistorická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy*. Ostrava 2005, N–Ž, s. 67–68.

18 *Kulturněhistorická encyklopedie*, A–M, s. 249–250; 411–412; HOSÁK, L.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. Ostrava 1967, s. 410.

Bohumín, kde vznikl v souvislosti s industrializací významný železniční uzel, v 80. letech válcovna trub, později ocelárna a vysoká pec, rovněž chemické továrny. V roce 1910 mělo město 5 810 obyvatel, s převahou Němců a Poláků a zcela zanedbatelnou českou menšinou.[19] Ve formujících se industrializovaných centrech těžkého průmyslu mohli i nově přistěhovalí venkované a lidé ze zemědělství být vhodnými pracovníky – dělníky různých vcelku rychle zaučených kvalifikací (horníky, koksaři, huťaři, dělníky v chemickém průmyslu, železniční dopravě, atd.). Právě toto obyvatelstvo s mentalitou venkovanů, které v tvořícím se industrializovaném prostředí dostalo novou životní šanci a perspektivu spojenou mnohdy i s bydlením v rychle budovaných dělnických koloniích při dolech a závodech, rodilo děti o překot. Dochází zde ke kvalitativně odlišnému fenoménu, prudká potřeba pracovních sil – dosud nevídaná (moderní textilní průmysl redukoval potřebu pracovníků) – vede k intenzivní imigraci mladých lidí. Ti vzhledem k dobrým ekonomickým podmínkám rychle uzavírají manželství v nízkém věku, a protože přicházejí z venkova nebo malých venkovských měst a městeček, kde dosud nedocházelo k omezování porodnosti, mají početné rodiny. Daný jev byl příznačný pro všechny hornické oblasti nejen u nás, ale v celé Evropě v dané době.[20] Na Fryštátsku situace gradovala směrem k přelomu 19. a 20. století. Vrcholu dosáhla v letech 1899–1902, kdy se hrubá míra natality vyšplhala od 51,2 promile v roce 1899 na 55,4 promile v roce 1902. S podobnými hodnotami se setkáváme v dalších částech formující se ostravsko-karvinské průmyslové aglomerace, tzn. především na užším Ostravsku. To zatím bylo součástí politického okresu Místek, kde hodnoty natality mírně o 2–3 promile převyšovaly moravský průměr. V letech 1886–1899 porodnost dále rostla a přesahovala zemský průměr o 7–8 promile. Po roce 1900 jsme již schopni sledovat užší Ostravsko, kde se hrubá míra porodnosti dostala až k hodnotám 47,6 a 47,8 promile.

K dalším regionům, které prodělávaly identický proces zrodu a dalšího rozvoje nové ekonomické identity na bázi těžkého průmyslu, začal náležet slezský politický okres Těšín, na jehož území prosperovalo Třinecko s moderním hutním komplexem ve vesnici Třinec. Ve srovnání s Místeckem nacházíme odlišnou výchozí pozici. Při komparaci měst moravského Místku a slezského Těšína srovnáváme nesrovnatelné, neboť Těšín náležel k vysoce administrativně a kulturně významným obcím s řadou nadregionálních funkcí od středověku (centrum Těšínského knížectví, po vymření Piastovců sídlo habsburské komory, řady institucí, škol, novin, středisko polského národního života), kdežto Místek byl jen zemědělským městečkem v rámci hukvaldského dominia olomouckých biskupů. Nová kapitola se začala psát od 18. století v souvislosti s rozvojem soukenické výroby. Ve druhé polovině 19. století se Místek stal spolu se sousedním slezským Frýdkem významným centrem průmyslové textilní výroby se všemi důsledky pro populační vývoj. Ekonomicky i lidnatostně silnější konkurent Místku, slezský Frýdek, měl bohatší historii (v letech 1797–1918 majetek těšínské komory), od 30. let 19. století spolu s Místkem bohatl z tovární textilní výroby. Vedle toho se rozvíjela i Karlova huť v blízkém Lískovci a řada menších podniků, což se promítlo v dynamičtějším růstu počtu obyvatel (z 2 409 na přelomu 18. a 19. století na 10 176 v roce 1910). Naproti tomu Třinecko profitovalo z aktivit spjatých od 30. let 19. století se založením a rozvojem železáren. Jestliže v roce 1843 měl Třinec jen 349 obyvatel, pak v roce 1900 to bylo 3 214 osob. Obec byla také v 60. letech napojena

19 Tamtéž, A–M, s. 124.

20 BAJGER, L.: *Vývoj přirozené reprodukce obyvatelstva v tzv. oblastech nového typu v českých zemích a jeho souvislosti v letech 1881–1941*. (Rukopis, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě), Opava 1979, s. 3–4.

na Košicko-bohumínskou dráhu. Ani v tomto případě nelze srovnávat s vývojem malé moravské vesničky Vítkovic po založení hutního podniku ve stejné době (1828). Vítkovice se probojovaly na pozici nejrychleji rostoucí obce v Předlitavsku, její vývoj byl jedinečný a neopakovatelný. Na Fryštátsku se s podobným jevem setkáváme také, ale ne v tak vyhraněné podobě. Orlová byla povýšena na městys v roce 1908, městský statut získala v roce 1922, Karviná se sloučila se sousedními obcemi a městem se stala roku 1949, Třinec začal náležet mezi města v roce 1930 na přímý popud prezidenta T. G. Masaryka.[21]

Okres Frýdek, bez statutárního města Frýdku, nesl od roku 1901 demografické znaky průmyslového, zejména hornického obyvatelstva, jehož natalita se pohybovala na 6–7 promile vyšších hodnotách, než činily slezské průměry. Do roku 1910 se hrubá míra porodnosti nacházela nad 40 promile, rostla, v roce 1904 dosáhla čísla 45,3, aby v roce 1906 kulminovala na 45,4 promile. Součástí sídelní struktury okresu byla Slezská (Polská) Ostrava, kde bylo v roce 1763 v údolí Burňa objeveno černé uhlí. Nebývalý ekonomický i populační rozvoj obce byl spjat s otevíráním řady dolů na jejím katastru.[22] Tento slezský fryštátsko-frýdecký mikroregion spolu s moravským užším Ostravskem představuje epicentrum modernizačních proměn. K němu se posléze přiřadilo i z p.o. Opava oddělené Bílovecko, původně region s profilující textilní výrobou v Bílovci (soukenická manufakturní tradice), kde se nyní rozvíjelo strojírenství, doprava ve Svinově, atd.

Po vydělení Frýdecka zůstalo Těšínsko více venkovské, zemědělské. Venkov reprezentoval typ podhorského a horského salašnického hospodářství. O mentalitě těchto venkovanů vypovídá František Sokol-Tůma, který jako novinář a turista procházel krajem a své postřehy a poznatky ztvárnil do podoby rozsáhlé fresky – několikadílného románu *Na kresách*. Zaznamenal např. větší množství nemanželsky narozených dětí a jejich vcelku bezproblémové přijímání venkovskou, ještě značně nábožensky založenou místní komunitou.[23] V této souvislosti je nutno uvést, že zdejší populace byla evangelicko-římskokatolická, mnohdy s početní převahou těch prvních. Po redukci Těšínska začala jeho natalita zprvu mírně, pak prudce klesat. Jestliže v roce 1902 se rovnala 40,2 promile, do roku 1910 nastal úbytek na 33,4 promile, což představovalo nižší úroveň ve srovnání se zemským průměrem (33,9).

Specifickou skupinu obyvatelstva spjatou s typem ekonomické činnosti reprezentovaly populace textilních měst, kam nebyl implantován v procesu modernizace těžký průmysl. Jednalo se o městská centra politických okresů Nový Jičín, Krnov, Bruntál a Jeseník (dříve Frývaldov). V sídlech hejtmanství se buď rozvíjela moderní tovární textilní výroba, někde navazující na starší středověkou či protoindustriální fázi, nebo tato výroba stagnovala, retardovala. V Novém Jičíně byla doložena nejprve významná cechovní soukenická výroba, která měla 340 mistrů ještě v roce 1727, potom nastal rozvoj moderní tovární výroby. Bruntál (původně královské město) a Jeseník náležely ve středověku a raném novověku k důležitým centrům těžby zlata a stříbra. Města byla kromě toho spjata s činností – mnohdy výrazně nadregionální – dalších továren. V Bílovci to byla výroba knoflíků a drobného kovového zboží, v Krnově – slezském Manchesteru – výroba varhan a tkalcovských stavů, v Novém Jičíně výroba klobouků, ale především tabáková továrna na výrobu doutníků, atd.

---

21 *Kulturněhistorická encyklopedie*, A–M, s. 248, 412, 564; N–Ž, s. 76, 339–340, 357–358.

22 Tamtéž, N–Ž, s. 79–80; JIŘÍK, K. a kol.: *Dějiny Ostravy*. Ostrava 1993, s. 183 nn.

23 SOKOL-TŮMA, F.: *Na kresách* : *Sebrané spisy* sv. IV., díl IV. Mariánské Hory u Moravské Ostravy 1921, s. 10–14.

Kulturní, společenský, ale i politický a mocenský ráz těchto měst byl až do konce trvání monarchie německý. Byl dán značnou převahou usídlení německého obyvatelstva v nich. V Bruntále to bylo 8 066 osob v roce 1900, z toho 7 939 Němců, v Jeseníku podle posledního rakouského sčítání (1910) 6 859 obyvatel, téměř výlučně Němců, v Krnově v roce 1900 13 274 Němců ze 14 623 obyvatel, v Novém Jičíně 10 654 Němců z 12 003 osob.[24]

Od počátku 80. let 19. století se natalita v politickém okrese Nový Jičín pohybovala na hodnotách, které byly ve srovnání s moravským průměrem dlouhodobě nižší, vždy o 3–6 promile. Obdobně region Krnovska, Bruntálska a Jesenicka byl spjat s obyvatelstvem, jehož porodnost se nacházela permanentně pod úrovní slezskou – a to v některých letech až o 8 promile. Jestliže zemské míry měly tendenci ke konci století růst (až na hodnoty rovnající se 40 promile), pak v daných okresech se prosazoval trend zcela opačný, který např. na Krnovsku vedl na počátku 20. století k prolomení hranice 30 promile (29,9 promile v roce 1905; 28,5 promile v roce 1907; 28,3 promile v roce 1909).

V rámci našich značně nesourodých populací bylo zapotřebí interpretačně zohlednit rovněž židy.[25] Ve druhé polovině 19. století byl i v rakouském státě ukončen jejich dlouhodobý proces postupné emancipace, tj. začleňování do většinové společnosti (prosincová ústava z roku 1867). Z vysoce nábožensky založeného společenství, kde víra a dodržování četných rituálů s ní spojených tvořilo podstatný pilíř jejich každodennosti, se stávali světskými lidmi zainteresovanými na majoritě a postupně se zbavujícími civilizační přítěže starodávné tradice. To vedlo i k rozrůznění názorů samotných židů na daný jev. Vedle četných příznivců (končilo stigma výlučnosti a ostrakizované samoty) se objevovali i méně početní odpůrci, často z řad konzervativních rabínů, kteří upozorňovali na možný budoucí vývoj končící v úplném splynutí s většinou, a tudíž fakticky zániku existence jako židů.[26]

Demograficky náleželi ke specifickým vrstvám obyvatelstva, zejména v oblasti reprodukce se vyznačovali četnými jedinečnými rysy, které se utvářely dlouhodobě už od dob diaspory. K jejich „reprodukční výbavě" náležel náboženský, v podstatě kulturní „diktát", daný jejich kmenovým bohem. Jahve řekl ...*Jděte a množte se*..., proto bylo jejich výsost-

---

24 *Kulturněhistorická encyklopedie*, A–M, s. 118–119, 133, 385, 453; N–Ž, s. 47–48; BARTOŠ, J. – SCHULZ, J. – TRAPL, M.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. Sv. 13. Olomouc 1994, s. 35, 94 a 164; sv. 14. Olomouc 1995, s. 172.

25 Protože se pohybujeme časově v období do konce trvání rakouského mocnářství, kdy židé až v jeho úplném závěru po roce 1896 začali pod tlakem majority usilovat o rozpracování národní ideje v souvislosti se vznikem a šířením sionismu, budeme ve studii důsledně užívat jen pojem židé s malým ž, což se uplatňovalo jak ze strany rakouského státu, tak i v rámci daného společenství. Byli tehdy identifikováni především jako příslušníci náboženského vyznání (judaismu), které mělo ještě schopnost vypovídat o způsobu života, hodnotách, ekonomické orientaci, vztahu ke státu, atd. Židé byli od středověku, kdy se začali usidlovat v českém státě, definováni světskou mocí ve shodě s církevní doktrínou římskokatolické církve jako pohané, tj. lidé trpění, pohybující se na samém okraji společnosti. Byli však nadáni zvláštním židovským statutem (Přemysl Otakar II.), který jim vymezoval četné povinnosti, ale i práva. Jako služebníci králové – jeden z podle Fr. Palackého „divných" regálů – byli sice pod ochranou panovníka, stali se však jako servi camarae regiae – osobně nesvobodní – jeho majetkem. Mohli si zřizovat své obce, které však musely být odděleny od ostatního křesťanského obyvatelstva (později ghetta), mít v nich vlastní samosprávu, soudnictví, ekonomické aktivity ve vybraných oborech (lichva, obchod, řemesla jen v rámci obcí), nesměli se zabývat zemědělstvím, ani vlastnit půdu. Pro panovníka představovali jeden z významných zdrojů příjmů, a pokud byly královy nároky mimořádné, hojil se zcela bez skrupulí na svých židech např. formou vykradení obce, převedení jeho dluhů na ně, apod. Daný existenční rámec začal být ze strany rakouského státu systematicky narušován v souvislosti s jeho osvícenskou absolutistickou politikou. Snahy vyvrcholily za Josefa II., který odstartoval proces postupného začleňování židů do většinové společnosti za cenu trvalého zbavování se typických životních stereotypů tvořících nedílnou součást jejich existence prakticky od časů počátku diaspory, tj. od starověku.

26 PĚKNÝ, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 2001, s. 21–23.

nou náboženskou povinností oženit se, vdát a mít potomky. Jen lidé nemocní (tělesně a duševně) stáli mimo tento příkaz, byli z reprodukčního procesu vyřazeni. Všichni ostatní se ho jako pravověrní židé účastnili. Nenajdeme proto téměř např. ve věkové skladbě židovské populace Moravy z roku 1754 (první státní konskripce ještě neujasněných „duší") ve věku 20–40 let neženatého a nevdanou. Muži byli z 94,4 % ženatí, ženy z 96,0 % vdané, na rozdíl od majoritní křesťanské populace, kde muži se nacházeli jen v 76 % ve stavu manželském, ženy v 79 %. Naproti tomu bylo u křesťanů v mnohem větší míře zastoupeno obyvatelstvo ještě svobodné, nebo již ovdovělé. Většinová populace nesrovnatelně častěji musela – především z důvodů ekonomických – na reprodukci vědomě rezignovat a zůstat celoživotně ve stavu definitivního celibátu.[27] Židovská komunita – a to i její chudá a zcela chudá část – se naopak reprodukce z důvodů výše popsaných musela zúčastňovat, přičemž sociální systém židovských obcí s tímto počítal a vytvářel v průběhu staletí nástroje, jimiž tyto situace více méně standardně řešil (bohatí členové obcí pomáhali chudým, přičemž být chudý nebo bohatý nemělo mezi nimi přídech nepatřičnosti jako u křesťanů, zejména evangelíků).

Po roce 1849 byl zrušen familiantský zákon, který židovskou reprodukci značně ztěžoval, jehož důsledkem se stalo permanentní vystěhovalectví, zejména mladých lidí. Vedle této překážky byla zrušena separace v ghettech, což vedlo k přestavbě sítě židovských obcí a míst koncentrace. Staré obce v poddanských městech a městečkách na Moravě se začaly vylidňovat a migrační proudy odtud směřovaly pryč z monarchie, na Vídeň, ale vedle toho významně do center hospodářského růstu, jimiž se stávaly průmyslové aglomerace tzv. nového typu (podle Kárníkové). Bylo to Brněnsko s Brnem, Olomouc a výrazně Ostravsko i Karvinsko (Fryštátsko), kde se největším střediskem jejich koncentrace posléze stala Moravská Ostrava.[28]

S těmito proměnami sídelního rámce úzce korespondovala natalita židů, která v centrech, kde docházelo imigrací k nakupení mladých osob, prudce rostla. Tak např. v Brně v roce 1880 dosáhla neuvěřitelných 47,8 porodů na 1 000 židovských obyvatel města.[29] Stala se plně srovnatelnou s vysokými hodnotami daného ukazatele rekonstruovanými pro většinové obyvatelstvo Karvinska a Ostravska ve stejném čase (80. léta). Avšak na rozdíl od většinové populace u židů jako society dlouhodobě městské a v éře modernizace již velkoměstské se specifickou profesní a sociální skladbou docházelo k rychlejšímu přechodu na plánovanou rodinu, tzn. razantnímu úbytku počtu dětí. Stávali se reprodukčně srovnatelnými s těmi vrstvami většinové populace, které se vyznačovaly stejným nebo podobným profesním profilem (příslušníci vzdělaných elit), sociální daností, životem ve velkoměstě.[30] Tendence ke konci 19. století byla jednoznačná – a to jak u velkoměstské populace, respektive židů imigrantů, kteří přišli do center investiční činnosti, tak u těch,

---

27 NESLÁDKOVÁ, L.: Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů. *Acta demographica* XIV, Česká demografická společnost, Praha 2003, s. 198–199.

28 NESLÁDKOVÁ, L.: Změny sídelní struktury moravských židů a jejich lidnatost v éře modernizace do konce trvání rakousko-uherské monarchie. *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity*, 226, č. 13, Ostrava 2006, s. 147–156.

29 HEŘMAN, J.: *Struktura a vývoj židovské populace v Čechách a na Moravě 1754–1953*. Praha 1971, s. 25. Strojopis získaný v současnosti ze státu Izrael sociologkou a demografkou J. Vobeckou je nyní uložen v Sociologickém ústavu AV ČR v Praze, jeho kopie také v držení doc. L. Nesládkové v Ostravě.

30 VOBECKÁ, J.: *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století* : *Společenské a hospodářské souvislosti*. Praha 2007.

jimž životní los určil zůstat na malém městě z časů nesvobody před rokem 1849, respektive 1867. J. Heřman např. pro rok 1895 vypočetl hrubou míru natality pro moravské židy na pouhých 27,5 promile, následující rok klesla podle jeho výpočtů na 19,7 promile. Hodnoty ostře kontrastují s porodností celku obyvatelstva Moravy pro stejné roky – 1895 36,8 promile, následující rok 36,3 promile. Vyhodnocujeme specifickou populaci, jejíž reprodukce měla stále řadu jedinečných rysů.[31] Do konce trvání monarchie se tendence započatá ve druhé polovině 19. století nadále výrazně prohlubovala, takže se nůžky zobrazující natalitní křivky veškerého obyvatelstva (včetně židů) a židovskou populací Moravy prudce rozevíraly. Cenzus v roce 1900 zachytil 23,0 promile natality moravských a slezských židů, přičemž porodnost obyvatelstva Moravy a Slezska činila 35,9 promile (podle výpočtů J. Heřmana). Kolem sčítání v roce 1900 činila hrubá míra porodnosti moravských a slezských židů 23 ‰, přičemž porodnost obyvatelstva Moravy a Slezska činila 35,9 promile (podle výpočtů J. Heřmana). V období kolem posledního rakouského sčítání v roce 1910 činila hrubá míra porodnosti židů z Moravy a Slezska podle téhož autora jen 14,9 ‰, zatímco 32,9 ‰ u většinového obyvatelstva těchto zemí.[32]

Tab. č. 2 – Hrubá míra nuptiality (v ‰)

ÚZEMÍ	1881–1885	1886–1890	1891–1895	1896–1900	1901–1905	1906–1910	1911–1913
Politické okresy							
Nový Jičín	7,6	7,7	8,0	8,1	7,9	7,6	7,1
Místek	8,1	8,3	8,4	8,9	8,1	7,9	7,7
Frýdek	.	.	.	.	8,3	8,0	7,4
Těšín	8,7	8,3	8,8	8,9	8,5	8,0	7,7
Fryštát	8,9	8,9	9,3	9,0	8,3	7,6	7,6
Moravská Ostrava	.	.	.	.	8,7	8,2	7,6
Bílovec	.	.	.	8,9	7,9	8,0	7,6
Opava-venkov	7,5	7,5	7,8	8,1	7,6	7,0	6,9
Krnov	7,1	7,2	7,2	7,4	7,6	7,6	7,5
Bruntál	7,0	7,1	7,5	7,7	7,2	7,1	7,7
Jeseník	7,1	6,8	7,4	8,0	8,1	7,7	7,7
Statutární města							
Frýdek	6,8	8,7	8,3	9,9	8,5	7,7	7,4
Opava	6,7	7,8	7,4	8,1	7,3	7,5	6,9
Opava (bez vojska)	7,1	8,3	7,9	8,8	7,9	7,9	.
Země							
Morava	7,8	7,2	7,6	7,9	7,6	7,5	7,1
Slezsko	7,9	7,9	8,2	8,5	8,0	7,7	7,5

31 HEŘMAN, J.: *c. d.*, tab. č. VIII – „Natality and fertility of Bohemian and Moravian Jews" – bez uvedení čísla stránky.

32 Tamtéž, tab. č. VIII.

Graf č. 2 – Hrubá míra nuptiality (v ‰)

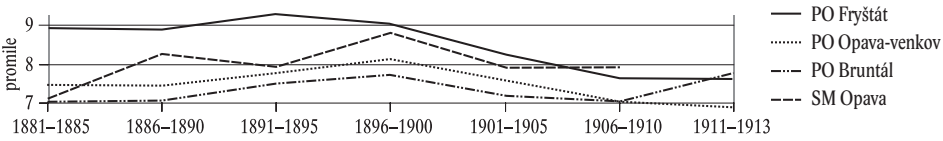

Kruh se uzavřel, popsali jsme všechny části našeho nesourodého souboru, proto přejdeme k deskripci dalšího demografického jevu, jímž je nuptialita, opět na úrovni hrubých měr. Obecně byla po celou dobu vyšší na Moravě než v Čechách a ve Slezsku větší ve srovnání s Moravou. Při pohledu na daný jev na úrovni politických okresů a statutárních měst dospíváme ke zjištění, že diferenciace jejich obyvatelstva měla podobné rysy jako u natality. Tzn. v okresech industrializovaných v rámci rostoucí aglomerace ostravsko-karvinské byla vysoká, obdobně na Těšínsku, Frýdecku, nejnižší hodnoty v daném souboru představovaly textilní okresy (Krnov, Bruntál, Jeseník), složitější vývoj zaznamenalo Novojicko, zcela jedinečný statutární města.

Relativně vysoké hodnoty překračující zemský průměr zaznamenávalo obyvatelstvo industrializovaného Fryštátska (Karvinska) již od počátku 80. let. V letech 1883–1886 se počet sňatků na 1 000 obyvatel vyšplhal na 9 sňatků, dokonce v roce 1883 a 1886 se vypočtená data blížila magickým 10 uzavřeným manželstvím na 1 000 obyvatel (9,7 a 9,6 promile). Klesající tendenci zaznamenáváme od počátku nového století, od roku 1903 se až do roku 1913 pohybovala hrubá míra sňatečnosti pod 8 sňatky. Obdobný vývoj lze rekonstruovat pro Těšínsko, kde však nevyhodnocujeme, na rozdíl od Fryštátska, tak jednoznačný pokles nuptiality spjatý s 20. stoletím. Ještě i v období před první světovou válkou zde dosahovala sňatečnost více než 8 promile, byla proto vyšší ve srovnání se zemským průměrem.

Populace politického okresu Moravská Ostrava, vyděleného v r. 1900, se vyznačovala vysokou nuptialitou, v letech 1900, 1901 činila 9,4 a 10,3 promile, čímž výrazně překračovala moravský zemský průměr. V 90. letech se v rámci místeckého okresu pohybovala na hodnotách nad 8 promile, ve druhém decenniu 20. století nastal pokles počtu uzavřených manželství na 1000 obyvatel, který se ustálil na více než 7 promile, přičemž šlo o data překračující moravská.

Politický okres Frýdek – venkov měl po roce 1901 sňatečnost větší ve srovnání se zemskou, hodnoty se těm slezským dosti blížily, po roce 1910 klesly pod její úroveň. Novojicko s českým venkovem a německým městem Novým Jičínem se vyznačovalo kolísavou hrubou mírou nuptiality, která byla do roku 1885 nižší vzhledem k zemským datům, potom mírně vyšší. Na počátku 20. století nastalo výraznější oživení uzavírání sňatků a rekonstruované hodnoty dosáhly výše srovnatelné s daty pro nejindustrializovanější okresy Moravskou Ostravu a Fryštát (např. v roce 1901 9,3 promile). Pak nastal výraznější pokles, který po roce 1904 vedl k dlouhodoběji nižším datům ve srovnání s Moravou, ve druhém desetiletí do počátku první světové války obě křivky víceméně splynuly. Místecko mělo sňatečnost vyšší v komparaci se zemskými daty, ale nižší v porovnání s druhým jádrem ostravsko-karvinské aglomerace Fryštátskem. V 80. letech se jeho hodnoty pohybovaly kolem 8 promile, nedosáhly však 9 promile. Jak si tento vývoj vysvětlit? Fryštátsko bylo tvořeno industrializovaným soudním okresem Fryštát a soudním okresem Bohumín, kde probíhala intenzivní modernizace, zatímco místecké hejtmanství sestávalo vedle soudního okresu Místek a značně industrializovaného soudního okresu Moravská Ostrava

z málo zprůmyslňovaného podhorského okresu Frenštát (textilní produkce). Místecko bylo z hlediska sekundárního sektoru více polyoborové a zemědělské než Fryštátsko, kde v obou soudních okresech docházelo především k rozvoji těžkého průmyslu. Vedle toho oba celky byly obývány etnicky a národnostně různými populacemi. Zatímco na Fryštátsku vznikla v důsledku migrací velká koncentrace a převaha Poláků (mezi nimi výrazně Haličanů), na Místecku převažovali Češi. Haličané si přinesli kulturní zvyky a žili podle svých vzorů a mentální výbavy, k nimž patřily časné sňatky a velké rodiny. V 90. letech došlo i na Místecku k růstu sňatečnosti, která souvisela s novou vlnou migrací, zvláště z Haliče, do průmyslových obcí, nejvíce přímo do Moravské Ostravy, zčásti i Vítkovic.[33] Nuptialitní hodnoty vzrostly k 9 promile a velmi se přiblížily fryštátským. Po roce 1900 nastal, zvláště od roku 1903, citelný pokles úrovně sňatečnosti, který se téměř shodoval se zemskými průměry.

V rozsáhlém politickém okrese Opava (5 soudních okresů) se nuptialitní data pohybovala na nízkých hodnotách, které se nacházely pod slezskou úrovní. Po oddělení Bílovecka s Klimkovickem nastal trvalý pokles sňatečnosti. Naopak nově ustavený politický okres Bílovec dosahoval do konce 90. let vysokých měr sňatečnosti, překračujících zemskou úroveň, potom hodnot mírně nadprůměrných.[34]

Zvláštní kapitolu představují tři politické okresy – Krnov, Bruntál, Jeseník, k jejichž nuptialitní charakteristice náležela nejnižší data souboru, která se nacházela pod zemskou úrovní. Pouze na Krnovsku měla křivka sňatečnosti stále mírně vzestupnou linii, přičemž začínala na nízkých hodnotách kolem 7 promile. Na Jesenicku do počátku 20. století nezřetelně rostla, aby do první světové války klesala. Obdobně na Bruntálsku, s tím rozdílem, že snižování hodnot ve 20. století bylo vystřídáno prudším růstem v období těsně předválečném.

Jedinečnou pozici zaujala statutární města – Opava a Frýdek. Sledovala základní směřování – růst do počátku 20. století, potom prudký pokles. Odlišovala se svými hodnotami, které byly v některých letech mimořádně vysoké, dosahující hranice přes 10 promile. Tak tomu bylo ve Frýdku v roce 1890, pak v letech 1894, 1895, 1896 a opět v roce 1898 a 1901. Opava sice nedosáhla úrovně Frýdku, nicméně i tam činila hrubá míra sňatečnosti v některých letech přes 9 promile. Patrně byly v těchto městech uzavírány sňatky obyvatel z užšího i širšího okolí, zřejmě i ze vzdálenějších míst.

Židovská sňatečnost se rovněž vyznačovala specifickými znaky. Po zrušení familiantského zákona nastal po roce 1848 boom v uzavírání sňatků té části populace, která v předchozím období nepatřila k vyvoleným familiantům, nemohla tudíž dosud oficiálně uzavřít manželství, i když žila fakticky v rámci obce tajně plným rodinným životem, tzn. také s dětmi. Potom, co se poměry dostaly během cca dvou let do normálu, začala hrubá míra nuptiality klesat a byla ve srovnání s většinovou nižší. Informace vychází ze zveřejněných statistických dat, která zachycují stav na úrovni zemí, nikoliv menší územní jednotky. Situace na této nižší úrovni byla výrazně diferencovanější. Docházelo k velmi rozdílným průběhům sňatečnosti podle konkrétního vývoje té které obce. U starých komunit v bývalých moravských poddanských městech a městečkách, kde nedocházelo k dynamičtějšímu ekonomickému vývoji, nastala etapa rychlého a masového vystěhovalectví, která vedla ke

33 NESLÁDKOVÁ, L. – DOKOUPIL, L.: Generační proměny židovské komunity v průmyslovém centru Ostravska 1869–1930. In: *NISKO 1939–1994 : Mezinárodní vědecká konference Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky", k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů*. Ostrava 1995, s. 286–287.

34 *Kulturněhistorická encyklopedie*, A–M, s. 118–119, 421.

zhoršování věkové skladby, v níž ubývalo mladých, což vedlo k redukci uzavírání sňatků. Naopak ve velkých městech a velkoměstech, kam směřovala část migračního proudu, docházelo k prudkému růstu židovské lidnatosti především mladých lidí a v jejím důsledku k nárůstu nuptiality. Velkým problémem je tento krajně nerovnoměrný vývoj zachytit a popsat. Jediná metodická cesta k tomuto poznání vede přes studium židovských matrik, které bohužel nejsou z velké části k dispozici.[35] Pro ostravsko-karvinskou aglomeraci se pro dané časové období nedochovaly. Přesto můžeme vynášet v hypotetické rovině soudy o evidentně vysoké sňatečnosti židů na Ostravsku i Fryštátsku, zvláště když uvážíme, že se sem přistěhovalo mnoho haličských židů, především v 90. letech. Věkové skladby, které máme z rakouských sčítání obyvatelstva k dispozici, o tom jednoznačně svědčí (progresivní struktura s vysokým počtem dětí a mladých v reprodukčním věku v Moravské Ostravě, vysoké podíly ženatých a vdaných tamtéž).[36] Rakouské statistiky pro Moravu a Slezsko (evidováno dohromady) vypovídají o klesajících hrubých mírách sňatečnosti židovské populace z 8,85 promile v roce 1869 na 7,80 v roce 1880, 7,01 v roce 1890, přičemž hodnoty většinové populace byly vyšší.[37] Pro poměry do konce existence rakouského mocnářství bylo typické, že se udržovala židovská rodina tvořená z podstatné části jen izraelity, tzn. smíšené sňatky byly zcela výjimečné. Představovaly podle rakouských statistik a výpočtů J. Heřmana v letech 1881–1903 pouze 2 % všech židovských snoubenců v českých zemích, v letech 1903–1913 jen 5 %.[38] Obdobně i rozvody byly do první světové války vzácností v židovských rodinách, kde stále ještě platily staré zásady a principy manželského života a světskost se projevovala v jiných sférách, nikoliv v rodinném životě. Podle J. Heřmana činila v letech 1884–1909 kolem 0,3–0,4 případů na 1 000 židů.[39]

Nyní se dostáváme k rekonstrukci úmrtnostních poměrů a jejich konkrétního průběhu v daném čase a prostředí. I tyto křivky měly ve zkoumaném regionu rozmanitější průběh, nicméně ve všech politických okresech i ve statutárních městech docházelo k jednoznačnému prosazování základní tendence, totiž k neustálému poklesu hrubých měr úmrtnosti. Porovnáme-li křivky natality, nuptiality a mortality na úrovni politických okresů a statutárních měst Opavy a Frýdku, docházíme k závěru o nejhomogennějším průběhu úmrtnosti, která měla nejmenší rozptyl dat, tzn. hodnoty jednotlivých okresů a obou statutárních měst si byly nejblíže. Jedinou výjimku představuje úmrtnost ve statutárním městě Opavě, zejména od roku 1905, kdy docházelo k vcelku razantnímu nárůstu daných hodnot. V Opavě byly míry úmrtnosti stále v podstatě nejvyšší, často přesahovaly hranici 30 promile, vždy se nacházely nad daty zemskými, v roce 1886 se hrubá míra vyhoupla na 35,5 promile. Tento obraz je dokladem fungování zdravotnických zařízení otevřených na katastru města. V Opavě byly již před rokem 1850 tři nemocnice, jejichž snad nejdůležitější součástí se stala infekční (epidemická) oddělení, kde se také nejčastěji umíralo. Slezská zemská nemocnice v Opavě stála v čele vývoje těchto institucí v rakouském Slez-

35 Židovské matriky byly za druhé světové války fašistickým německým režimem nejprve soustředěny z celého protektorátu v Praze a na konci války v květnu roku 1945 spáleny na okraji Prahy v Modřanech. Dochovaly se pouze duplikáty a ty jen velmi torzovitě.

36 NESLÁDKOVÁ, L.: Židé – muži, ženy a děti – z Moravské Ostravy ve světle výsledků sčítání obyvatelstva z doby rakouského mocnářství. *Ostrava* : *Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska* 21. Ostrava 2003, s. 109–110.

37 HEŘMAN, J.: c. d., tab. č. VII. Jewish marriages in Bohemia and Moravia-Silesia, bez datace.

38 Tamtéž, s. 23.

39 Tamtéž, s. 24.

sku. Po roce 1900 byla přenesena do nové budovy s větší kapacitou (263 lůžek) a odtud se může odvinout i vysvětlení nově rostoucí úmrtnosti.[40]

Tab. a graf č. 3 – Hrubá míra mortality (v ‰)

ÚZEMÍ	1881–1885	1886–1890	1891–1895	1896–1900	1901–1905	1906–1910	1911–1913
Politické okresy							
Nový Jičín	27,5	26,4	26,4	25,0	23,7	22,5	20,2
Místek	30,4	30,4	27,0	27,0	27,2	25,0	23,4
Frýdek	.	.	.	.	28,2	24,5	20,9
Těšín	29,9	31,2	28,9	28,6	27,0	25,1	23,4
Fryštát	28,7	29,2	26,5	25,1	23,2	21,4	18,6
Moravská Ostrava	.	.	.	.	23,2	21,0	18,8
Bílovec	.	.	.	25,5	24,2	22,6	21,2
Opava-venkov	28,3	27,9	28,9	27,0	25,4	23,1	22,1
Krnov	27,8	28,2	28,0	24,7	24,2	21,3	21,1
Bruntál	27,2	28,6	29,9	28,7	27,6	24,5	23,4
Jeseník	27,4	26,5	27,2	26,6	26,2	23,0	22,2
Statutární města							
Frýdek	31,0	28,7	24,9	26,8	26,0	23,4	19,5
Opava	30,8	28,8	27,4	25,7	24,2	27,0	27,2
Opava (bez vojska)	32,8	30,7	29,4	27,8	26,1	28,9	.
Frýdek (okres + město)	.	.	.	.	27,9	24,4	.
Opava (okres + město)	29,1	28,4	29,0	27,2	25,6	24,8	.
Země							
Morava	29,6	28,4	27,1	25,0	23,9	21,8	20,5
Slezsko	28,9	29,1	27,9	26,7	25,4	23,3	21,6

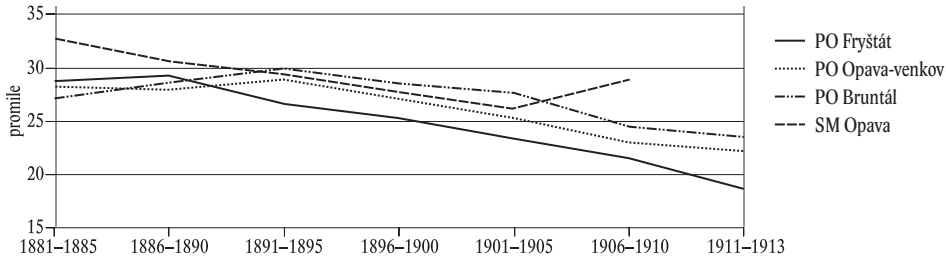

Druhé statutární město Frýdek vykazovalo sice nižší úmrtnostní hodnoty v porovnání s Opavou, nicméně zaujalo druhou nejvyšší „příčku“ na pomyslném žebříčku dat. I zde se nacházela některá zdravotnická zařízení, např. od roku 1711 lékárna. Nemocnice zde nebyla postavena, v roce 1879 byla zřízena v sousedním Místku.[41] Zvláštností vývoje ve Frýdku byl výrazný pokles mortality v 80. letech, který byl vystřídán opětným zvyšováním hodnot od poloviny 90. let. S novým stoletím docházelo k trvalému poklesu, jehož intenzita vzrůstala ve druhém desetiletí 20. století před první světovou válkou. Můžeme uza-

40 *Kulturněhistorická encyklopedie*, N–Ž, s. 435.

41 Tamtéž, s. 435.

vřít zjištěním o zhoršených úmrtnostních poměrech ve městech ve srovnání s venkovem. Daný stav souvisel jak s existencí nemocnic ve městech, tak s profesní a sociální skladbou městské populace, která měla rizikovější zaměstnání, sociálně na tom byla často špatně. Kromě toho se ve městech nacházela zařízení typu různých charit a ústavů patřících do oblasti sociální sítě (kláštery, chudobince, sirotčince, atd.), kde se frekventovaněji umíralo. Nelze přehlédnout ani vrstvy lidí pohybující se na okraji společnosti, které migrovaly bez domova mezi městy a často zde také umíraly. To vše ve svém konečném výsledku vedlo k vyšší úmrtnosti městského obyvatelstva a potvrzuje to také náš výzkum.

Charakteristický průběh měla úmrtnost v mikroregionech, kde se vyvíjel těžký průmysl, kam patřil před rokem 1900 politický okres Místek a okresy Fryštát a Těšín, pak politický okres Moravská Ostrava, Frýdek a Bílovec. Tyto okresy zahrnovaly ostravsko-karvinskou průmyslovou aglomeraci a železářské Třinecko. Hrubá míra mortality zde v 80. letech rostla, v roce 1886 dosáhla dokonce na Místecku 37,8 promile. Tato data svědčí o vysokých mírách porodnosti a v jejím důsledku o značné kojenecké a dětské úmrtnosti. Stále ještě platila úměra – kde se rodilo více dětí, tam byla také vyšší úmrtnost. Hrubá míra pohybující se kolem 30 promile je pro nás také hmatatelným dokladem o neutěšené zdravotní, ale i hygienické situaci. Komunální i osobní hygiena se nacházely na téměř středověké úrovni, i když ve městech se začaly budovat veřejné vodovody, kanalizace, splachovací záchody, koupelny. Osobní hygiena měla ještě velmi daleko k dnešním standardům. Zvolna stoupala úroveň bydlení, zlepšovalo se stravování. Od 90. let 19. století nastoupila etapa trvalého poklesu obecné úmrtnosti v českých zemích, což se však zdaleka neprojevilo plošně stejně, regionální průběh míval velmi rozmanitou podobu.[42] Ve střediscích těžkého průmyslu se kromě toho šířil alkoholismus, prostituce. Dělnické ženy, zejména vyrostlé v koloniích, neuměly vařit, protože od dívčích let musely vydělávat, přivydělávaly něco málo k rodinnému rozpočtu, např. jako sběračky uhlí na haldách u šachet, atd. Ve srovnání s Moravou měl p.o. Místek data stále vyšší až do počátku první světové války. Po roce 1900 zůstaly jeho hodnoty na vysoké úrovni, naopak intenzivně zprůmyslňované užší Ostravsko prožívalo výrazné snižování úmrtnosti, která již byla značně nižší ve srovnání s Moravou i zmenšeným Místeckem. Úmrtnostní data p.o. Bílovec byla nižší jak v porovnání s výchozím okresem (Opava-venkov), tak i zemskými průměry. Politický okres Těšín měl až do roku 1913 hodnoty úmrtnosti větší než byly slezské. Od počátku 20. století p.o. Frýdek-venkov náležel k územím, kde byla vyšší míra úmrtnosti než na úrovni zemské, s výjimkou posledních let před válkou. Na tomto území ještě např. v roce 1904 dosáhla hrubá míra úmrtnosti na tu dobu nebývalé hodnoty 31,2 promile, v roce 1907 pak 29,1 promile. Jedinečné postavení zaujal politický okres Fryštát, kde docházelo k vůbec nejrychlejšímu poklesu mortality. Po celou sledovanou dobu byla nižší v komparaci se slezskými daty, systematicky klesala, bez jakýchkoliv recidiv, v některých letech byla menší než na Moravskoostravsku. V roce 1912 činila pouhých 18,1 promile, což byla vůbec nejnižší rekonstruovaná hodnota.

Mezi textilními centry docházelo v letech 1880–1910 k výrazné diferenciaci vývoje, na samý okraj se dostávalo Bruntálsko, kde nastal výrazný pokles obyvatelstva, a okres se měnil v emigrační oblast se stagnujícím textilním průmyslem. Tato skutečnost se projevila na zhoršující se věkové skladbě populace, v níž přibývalo starších a starých osob, což

---

42 VÁVRA, Z.: Tendence v dlouhodobém vývoji reprodukce obyvatelstva českých zemí (léta 1870–1944). *Rozpravy ČSAV*, 1962, sešit 9, ročník 72, s. 67–69.

vedlo k růstu úmrtnosti.[43] Její křivka se ještě v 80. letech nacházela pod linií zemskou, od 90. let však rostla, např. v roce 1895 dosáhla značné výše – 32,3 promile, stále převyšovala slezskou, i když docházelo k poklesu, zejména od počátku nového století, byla až do první světové války nejvyšší v daném rámci.

Ostatní textilní průmyslové mikroregiony měly podobný vývoj úmrtnostních poměrů, které byly v porovnání s Bruntálskem výrazněji příznivější. Šlo především o Novojicko, kde díky rozvoji města Nového Jičína, ale také nedaleké Studénky-Butovic a Kopřivnice, vzrůstal počet obyvatel. V roce 1883 dostal Nový Jičín novou nemocnici, úmrtnost populací daného politického okresu klesala, nacházela se pod úrovní zemskou, v roce 1910 se snížila na 19 promile.

Jestliže L. Kárníková zařadila Novojicko k regionům, kde docházelo k vytváření nového centra moderního průmyslu v Novém Jičíně, pak textilní Krnovsko zahrnula do kategorie stagnujících území. Technika i organizace výroby zde zaostávala, k čemuž přispívala jistá tržní izolovanost, velká vzdálenost od nejfrekventovanějších železničních tratí, atd.[44] Úmrtnost se nacházela pod úrovní slezskou, byla vyšší než na Novojicku. Do této skupiny spadá také politický okres Opava-venkov. Úmrtnost se zde pohybovala častěji nad úrovní zemskou, do poloviny 90. let rostla, v roce 1894 se rovnala 32 promile, pak nastal pravidelný pokles, v roce 1913 měla jen 19 promile. K územím, kde nastal ekonomický regres spojený s vystěhovalectvím, zařazujeme také jesenickou oblast, úmrtnost obyvatelstva p. o. Jeseník se do roku 1905 udržovala na stejné vysoké hodnotě pohybující se mezi 26–28 promile, teprve v dalších letech se dostavil citelný pokles, který byl ve srovnání se slezskou křivkou menší.

K obyvatelstvu zkoumaného území náleželi také židé, jejichž úmrtnostní poměry měly řadu specifik. Protože se nedochovaly v úplnosti židovské matriky, máme k dispozici jen data z rakouských statistik a na jejich základě J. Heřmanem nesystematicky zrekonstruované hrubé míry úmrtnosti. Celkově je možno konstatovat, že mortalita židovské populace byla nižší v komparaci s většinovým obyvatelstvem. Pro roky censů v letech 1880 a 1890 uvádí J. Heřman za Moravu pouze město Brno, kde se měla rovnat 17,5 a 18,5 promile. První údaj za Moravu a Slezsko vypočetl pro rok 1900, kdy se rovnala 14,8 promile, v roce 1910 pak 13,3 promile.[45] Protože nemáme k dispozici struktury zemřelých podle věku, nemůžeme úmrtnostní situaci hlouběji postihnout. Opět lze jen konstatovat, že musela být velmi rozdílná podle konkrétního vývoje té které komunity, zejména s přihlédnutím k okolnosti, zda šlo o nově vzniklou obec v hospodářsky se dynamicky vyvíjejícím středisku, nebo o starou (bývalé ghetto), kde docházelo k rozsáhlé emigraci mladých. Pro město Moravskou Ostravu (nedochovaly se úmrtní židovské matriky) hypoteticky usuzujeme, že byla nižší než u většinového obyvatelstva, protože věkové skladby, které máme k dispozici, nás opravňují k této úvaze. Ovšem jen v 19. století, pak se i židovské věkové struktury města začaly proměňovat, docházelo k úbytku dětské složky a k růstu skupiny stařecké, což se nutně promítalo v růstu úmrtnosti. Židovská populace také měla nižší ukazatel kojenecké a dětské úmrtnosti, kterou rovněž nejme schopni zrekonstruovat.[46]

43 KÁRNÍKOVÁ, L.: *Vývoj obyvatelstva*, s. 249.

44 Tamtéž, s. 249.

45 HEŘMAN, J.: c. d.

46 NESLÁDKOVÁ, L.: Židé – muži, ženy a děti, s. 98–116; TÁŽ: Moravské židovské rodiny, jejich typologie a biologické předpoklady ve druhé polovině 19. století do roku 1918. In: *Židé a Morava* : *Sborník z konference konané v listopadu 2000 v Muzeu Kroměřížska*. Kroměříž 2001, s. 47–56.

Nyní se dostáváme k vyhodnocení přirozeného přírůstku, respektive úbytku, zkoumaných populací. Grafické vyjádření precizně postihuje rozložení průběhu demografického jevu na úrovni mikroregionů (graf č. 4 na s. 79). Na jedné straně pomyslného pole se nachází statutární města, na druhé vysoce industrializovaná území moravské i slezské části ostravsko-karvinské průmyslové aglomerace a podoblasti třinecké. A mezi tím, někde uprostřed, nově přetvářená stará textilní centra. V dolní části, ještě v kladných číslech, se objevují stagnující, retardující okresy. V záporných hodnotách se celou dobu pohyboval přirozený úbytek nejvýznamnější městské obce Opavy. Úbytek, dosahující na počátku 80. let kolem –5 promile, se do počátku 20. století plynule snižoval, aby se v novém století prudce prohluboval až na –8 těsně před válkou. Obdobně, i když s menší jednoznačností, se vyvíjel přirozený přírůstek Frýdku. Pětileté průměry vypovídají o stálých přírůstcích, jednotlivé roky o občasných úbytcích, zejména v 80. letech 19. století, ale také např. v roce 1907 (–0,6 promile).

Tab. č. 4 – Hrubá míra přirozené měny (v ‰; graf č. 4 – s. 79)

ÚZEMÍ	1881–1885	1886–1890	1891–1895	1896–1900	1901–1905	1906–1910	1911–1913
Politické okresy							
Nový Jičín	5,2	6,9	7,9	9,4	9,8	9,3	8,7
Místek	8,1	10,2	14,7	15,6	11,2	11,2	9,4
Frýdek	.	.	.	.	14,7	18,7	15,6
Těšín	9,5	8,8	10,9	11,1	10,7	9,7	9,0
Fryštát	15,1	17,3	21,9	25,2	28,8	22,6	21,0
Moravská Ostrava	.	.	.	.	20,7	15,1	11,3
Bílovec	.	.	.	15,0	14,7	14,1	12,1
Opava-venkov	8,3	8,6	9,0	11,1	11,9	11,3	9,5
Krnov	6,8	6,7	5,6	8,1	7,7	7,4	5,6
Bruntál	7,2	6,2	5,2	6,8	6,5	6,5	5,9
Jeseník	6,7	7,5	6,4	7,7	7,6	8,3	7,0
Statutární města							
Frýdek	0,4	1,9	5,5	7,4	8,4	3,3	4,2
Opava	–5,5	–3,5	–3,2	–1,5	–1,2	–6,2	–8,0
Opava (bez vojska)	–5,8	–3,7	–3,4	–1,6	–1,3	–6,6	.
Země							
Morava	7,9	8,0	8,8	11,1	10,9	11,0	9,4
Slezsko	8,0	8,7	10,5	12,6	13,6	12,4	10,9

Nejzávažnější skupinu obyvatelstva s nejvyššími přirozenými přírůstky představují populace p.o. Místek, Fryštát, Těšín, později Moravské Ostravy, Bílovce a Frýdku. Mezi nimi je možno dále selektovat ve smyslu vytvoření skupiny okresů s nejvyššími přírůstky. V tomto smyslu jednoznačně a bezkonkurenčně vedl p.o. Fryštát, kde se přirozený přírůstek pohyboval na zhruba dvojnásobné výši v porovnání se Slezskem. Od počátku 80. let neustále rostl a tato tendence kulminovala v roce 1902, kdy se hrubá míra ukazatele vyšplhala na neuvěřitelných 31,7 promile. Zemský průměr činil v témže roce 16 promile. V dalších letech do počátku války nastala změna trendu ve směru poklesu hodnot, které

však byly stále nejvyšší a dvojnásobné vzhledem k celozemským. Obdobný vývoj, i když na nižších datech, probíhal v p. o. Místek, jehož křivka byla obvykle vyšší než moravská, a to i po roce 1900, kdy se vydělil nejindustrializovanější soudní okres Moravská Ostrava. V něm dosahoval přirozený přírůstek zhruba dvojnásobných hodnot v komparaci s Moravou. Na počátku 20. století přes 20 promile, po roce 1904 nastal pokles, takže v roce 1913 činil 9,7 promile a v podstatě splýval s hodnotou moravskou (9,5 promile). Vysokých čísel dosahoval p.o. Frýdek, jehož přirozený přírůstek dynamicky vzrůstal až k roku 1906, kdy dosáhl 21,6 promile, pak až do počátku války klesal na stále výrazně vyšších hodnotách ve vztahu k datům zemským. K ostravské části průmyslové aglomerace náležel i p.o. Bílovec, jehož vyvážený přírůstek měl hodnoty vyšší, než byly slezské. Nejnižší přirozené přírůstky z této skupiny mikroregionů jsme vypočetli pro populaci Těšínska, i když i ty do doby vydělení Frýdecka převyšovaly data zemská, pak se nacházely na nižších hodnotách.

Přechod mezi okresy s vysokými přírůstky a okresy s nižšími hodnotami představuje Opava-venkov, jejíž přirozený přírůstek s mírným navyšováním dat se nacházel v těsné blízkosti slezské křivky. Skupinu mikroregionů s nízkými přírůstky pomyslně „vedlo" Novojicko, kde docházelo k pozvolnému růstu ukazatele a pak k jeho oscilování kolem 9 promile. Krnovsko, Bruntálsko a Jesenicko náležela k územím s nejnižším růstem.

Vzhledem k charakteru a validitě informací, které máme k dispozici u židovské reprodukce, bude vyhodnocení přirozené měny nepřesnou záležitostí, pohybující se v rovině hypotéz. Pravděpodobně se jednalo – alespoň na Moravě a ve Slezsku od poloviny 19. století do konce trvání rakouské monarchie – o přírůstky přirozenou měnou, které byly podle typu konkrétní komunity velmi rozdílné. Docházelo na úrovni zemí ke snižování hodnot přirozeného přírůstku, na Moravě od 90. let s určitostí.[47] Sčítání obyvatelstva v roce 1890 registrovalo poprvé zastavení růstu židovské lidnatosti. Pro město Moravskou Ostravu je možno usuzovat na vysoké přírůstky, zejména v 90. letech, kdy se součástí obce stali haličští židé, jejichž imigrační proud v daném čase na Ostravsku kulminoval. Nelze ovšem jednoznačně stanovit, zda byl přírůstek židovské populace větší ve srovnání s většinovým obyvatelstvem, ani jaká byla jeho tendence. Podle vývoje věkové skladby, která je k dispozici, můžeme usuzovat, že směrem ke konci 19. století klesal.

Dostáváme se k rekapitulaci výsledků a závěrům. Studie vznikala na základě použití informací z rakouských statistik, přičemž se pracovalo s hrubými mírami reprodukce, šlo o zachycení základního obrazu a jeho dominantních kontur. Pokusili jsme se vysledovat korelaci mezi hrubými mírami natality zkoumaných mikroregionů a regionálním zmapováním vývoje fertility, abychom ověřili únosnost koncepce práce a míru validity hrubých dat, s nimiž jsme pracovali. Pro splnění tohoto úkolu jsme měli k dispozici studii L. Fialové,[48] která zpracovala území v rozsahu našeho výzkumu s použitím metody nepřímé standardizace, kterou pro měření úrovně plodnosti navrhl A. J. Coale. *Jde o soubor indexů, kterými se zjišťuje, nakolik se liší úroveň plodnosti u zkoumané populace s úrovní považovanou za maximální. Indexy jsou téměř nedotčeny změnami ve věkové struktuře, které ovlivňují hrubou míru porodnosti i míru fertility.*[49] Při komparaci vývojových trendů hodnot hrubých měr porodnosti, s nimiž jsme pracovali, s indexy obecné plodnosti, vypočtené L. Fialovou,

47 HEŘMAN, J.: c. d., s. 29.

48 FIALOVÁ, L.: Vývoj plodnosti obyvatelstva na Ostravsku v období 1880–1930. *Historica – Geographica* 125, řada C-26, Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě, Praha 1991, s. 61–82.

49 Tamtéž, s. 69; Viz COALE, A. J. – WATKINS, S. C. (Ed.): *The Decline of Fertility in Europe.* Princeton 1986, s. 9 a n.

jsme došli k závěru, že se v tendenci i čase změn shodují, tzn. v období do konce trvání monarchie je možno aplikovat náš pracovní postup.

Etnicky, sociálně, profesně, kulturně i dalšími znaky velmi diferencované společenství zkoumaných okresů vytvářelo v etapě významných civilizačních změn od 80. let 19. století do první světové války pestrý obraz reprodukčního vývoje. V zásadě jsme vysledovali pět typů průběhu reprodukce. Ten, který nejvíce měnil mentalitu lidí, jejich způsob života a každodennost, včetně reprodukčního chování, se rozšířil mezi obyvatelstvem nejprůmyslovějších obcí a území Moravskoostravska, Fryštátska, Frýdecka, Bílovecka. Epicentrem se stala Moravská Ostrava, Vítkovice, Přívoz, Slezská Ostrava, Karviná, Orlová, Bohumín. V tomto kotli vznikaly nové typy městského člověka – ať už jím byl podnikatel, intelektuál, úředník nebo průmyslový dělník, zaměstnanec, zřízenec, nádeník. Měnil se vztah ke vzdělání, veřejnému prostoru, trávení volného času, novotám, atd. Končila éra, jejíž hodnotový systém byl vymezen náboženským vnímáním a cítěním, tradicí. Homogenita byla vystřídána heterogenitou. Reprodukce se zde vyznačovala značnými přirozenými přírůstky, byla silně ovlivněna imigranty, posléze také z východních zemí. Etnicky převažovali Češi a Poláci, i když v městských centrech rostla silná a vlivná německá menšina. Právě zde přes vysokou úroveň reprodukce docházelo od přelomu 19. a 20. století k prudkému přechodu do druhé etapy demografického přechodu, který se vyznačoval dynamickým poklesem porodnosti i úmrtnosti. Projevila se zde známá nepřímá úměra – čím později k přechodu dochází, tím je strmější a rychlejší, což byl obecný jev v uhelných revírech všude v Evropě.

Další typ představovalo Novojicko, kde byla reprodukce reprezentující nově rostoucí textilní centra s dlouhou tradicí, která původně stála u zrodu modernizace českých zemí.

Ke třetímu typu můžeme přiřadit stará textilní centra – Bruntálsko, Krnovsko, Jesenicko, která nechytila „druhý dech“ a dostávala se do pozice stagnujících emigračních regionů s nízkým přirozeným přírůstkem. Demografický přechod ve své druhé fázi se zde začal odehrávat již od 80. let 19. století, stejně jako v případě Novojicka.

Čtvrtý typ tvořila tradiční města, kde vznikal lehký průmysl, ale rovněž jim přibývalo funkcí jako center správy, kultury, školství, médií. V jejich čele stála svým postavením mimořádná Opava, vedle Frýdku, ale i Těšína. Přirozený přírůstek zde byl nízký, nebo se pohyboval v záporných číslech.

K pátému typu lze začlenit Opavu-venkov jako zemědělský region v nížině, s intenzivněji rozvíjeným primárním sektorem. Reprodukce tohoto obyvatelstva nepatřila v éře modernizace k profilujícím a dominantním, byla však vyšší ve srovnání se všemi typy textilních území, šlo o starý agrární typ.

Jedinečný režim reprodukce měli židé. Na Moravě a ve Slezsku žili v podstatě jen v městském prostředí. Ve druhé polovině 19. století probíhalo stěhování z tradičních center do velkoměst a míst významné investiční činnosti. Současně se měnila profesní a sociální skladba masovějším přechodem ke kvartéru a do vrstev střední, zčásti vyšší třídy. Avansovali společensky, majetkově, ale také mocensky, což mělo své konotace v oblasti reprodukčního chování. Přecházeli minimálně o generaci dříve ve srovnání s většinovým obyvatelstvem na model plánované rodiny s menším počtem dětí. Na Ostravsku docházelo zprvu k nárůstu rodin s více dětmi, což bylo ještě podtrženo haličskými migracemi, pak ale nastal na přelomu 19. a 20. století radikální pokles počtu dětí, mnoho rodin mělo jen jednoho nebo dva potomky. Vzrůstal počet osob v definitivním celibátu, do té doby věc u židů neznámá, což vedlo k vcelku prudkému zhoršování věkové skladby. Za první republiky se prosadily nové tendence, např. růst smíšených sňatků.

PŘÍLOHY:

1. Hrubá míra porodnosti podle politických okresů a statutárních měst severovýchodní Moravy a Rak. Slezska včetně celozemských úrovní pro jednotlivá léta (1881–1913) v ‰

Rok	Politické okresy											Statutární města			Země	
	Nový Jičín	Místek	Frýdek	Těšín	Fryštát	Moravská Ostrava	Bílovec	Opava-venkov	Krnov	Bruntál	Jeseník	Frýdek	Opava	Opava (bez vojska)	Morava	Rak. Slezsko
1881	32,6	37,0		34,9	41,3			36,5	34,3	33,2	33,4	28,9	23,4	25,0	36,5	35,0
1882	33,05	38,1		38,2	43,5			36,1	32,2	35,7	34,3	34,7	25,7	27,4	38,3	38,5
1883	32,0	38,8		37,7	45,0			36,5	34,9	33,4	33,4	27,6	25,5	27,2	37,2	36,6
1884	33,1	39,2		37,7	44,4			37,0	35,8	35,1	35,3	31,1	26,6	28,4	37,9	37,1
1885	32,9	39,0		38,9	44,8			36,6	35,7	34,6	34,4	34,5	25,1	26,7	37,2	37,4
1886	32,3	40,5		40,3	46,4			37,0	36,3	32,9	34,4	29,9	26,0	27,7	37,7	38,0
1887	34,2	39,4		39,7	44,9			36,8	35,3	36,8	34,4	30,7	25,7	27,3	36,5	37,7
1888	33,7	40,5		40,2	46,2			37,3	36,1	34,1	34,6	29,9	24,9	26,5	36,1	38,0
1889	33,2	40,7		39,6	47,6			36,4	34,1	36,0	34,0	31,0	25,8	27,4	36,3	38,0
1890	32,7	42,1		39,7	47,3			35,3	32,7	34,2	32,6	31,5	24,2	25,8	35,0	37,4
1891	33,6	42,5		40,3	48,4			37,6	31,5	35,2	35,4	33,3	24,7	26,4	36,5	38,4
1892	32,9	39,5		38,3	46,4			35,9	31,9	33,4	30,1	28,3	24,2	25,9	34,7	36,5
1893	34,3	41,3		40,5	49,1			38,6	34,2	35,3	33,6	28,6	23,5	25,2	36,2	38,8
1894	34,8	39,8		40,0	48,8			38,3	34,7	35,0	33,8	29,5	24,9	26,7	35,4	38,8
1895	35,9	45,7		40,0	49,4			39,0	35,4	36,5	34,9	32,3	24,0	25,8	36,8	39,6
1896	33,7	42,5		41,0	48,7		39,9	37,5	34,4	35,9	33,5	31,8	24,6	26,5	36,3	39,4
1897	34,2	43,5		38,3	48,4		39,7	37,4	32,8	34,9	34,4	35,3	23,8	25,7	36,0	38,2
1898	34,3	43,3		38,7	50,2		40,0	37,7	32,2	34,9	34,6	33,8	23,5	25,5	35,7	38,9
1899	34,1	44,3		39,2	51,2		41,3	38,4	32,3	35,2	34,5	34,9	23,8	25,8	36,2	39,4
1900	35,7	39,6		41,1	52,8	47,6	41,3	39,8	32,0	36,4	34,7	35,2	25,2	27,4	36,5	40,6
1901	33,8	39,4	40,9	38,3	53,9	47,8	40,2	37,5	33,0	36,8	35,2	35,7	23,4	25,4	35,5	40,2
1902	35,5	39,7	43,9	40,2	55,4	46,5	41,6	38,4	32,8	34,4	35,1	37,3	24,7	26,7	36,4	40,9
1903	33,3	38,6	40,7	37,9	53,0	43,0	38,1	37,9	31,6	33,8	34,1	34,2	21,7	23,4	34,7	39,2
1904	33,7	37,9	45,3	35,7	50,6	42,5	39,0	37,1	31,9	33,6	33,0	33,2	22,7	24,4	34,7	38,2
1905	31,3	36,5	43,9	36,1	47,3	39,7	35,5	35,5	29,9	31,7	31,6	31,5	22,5	24,2	33,0	36,6
1906	32,2	36,6	45,4	36,0	45,3	38,5	37,5	35,8	30,6	33,7	32,8	28,0	20,5	22,0	33,8	37,0
1907	32,5	36,8	42,6	34,3	44,7	36,9	36,9	35,4	28,5	31,2	32,2	28,9	21,1	22,6	33,1	35,9
1908	32,0	37,5	43,6	35,0	44,8	36,2	36,3	34,1	29,2	31,6	30,6	26,8	22,3	23,9	33,0	36,0
1909	32,7	36,1	43,5	35,5	43,8	34,9	37,8	34,6	28,3	29,5	31,2	26,5	20,8	22,1	32,7	35,6
1910	29,6	34,1	41,2	33,4	41,4	34,2	35,0	32,1	27,0	29,2	30,0	23,5	19,4	20,6	31,6	33,9
1911	29,9	34,0	39,2	32,2	41,9	31,6	34,3	33,2	27,1	29,9	29,9	23,5	19,7		30,6	33,7
1912	28,7	33,0	35,8	33,1	39,5	30,3	32,6	31,1	26,7	29,4	28,8	25,0	19,6		30,1	32,5
1913	28,3	31,4	34,5	31,8	37,6	28,3	33,0	30,7	26,3	28,6	29,0	22,6	18,3		29,0	31,5

2. Hrubá míra sňatečnosti podle politických okresů a statutárních měst severovýchodní Moravy a Rakouského Slezska včetně celozemských úrovní pro jednotlivá léta (1881–1913) v ‰

Rok	Politické okresy											Statutární města			Země	
	Nový Jičín	Místek	Frýdek	Těšín	Fryštát	Moravská Ostrava	Bílovec	Opava-venkov	Krnov	Bruntál	Jeseník	Frýdek	Opava	Opava (bez vojska)	Morava	Rak. Slezsko
1881	7,8	7,4		8,3	7,6			6,8	7,1	6,7	7,0	5,8	5,9	6,3	7,9	7,4
1882	8,1	8,4		8,7	8,9			7,5	7,1	7,9	7,1	6,3	6,4	6,8	8,1	8,0
1883	7,3	8,4		8,4	9,7			7,6	7,5	6,7	6,7	8,0	7,8	8,3	7,8	8,0
1884	7,5	8,9		9,0	9,3			7,5	7,3	6,6	7,5	6,3	6,6	7,0	7,8	8,1
1885	7,4	7,6		9,0	9,2			7,9	6,7	7,2	7,1	7,7	6,9	7,3	7,6	8,0
1886	7,8	7,8		8,7	9,6			7,5	6,8	7,1	7,2	8,0	7,4	7,9	7,3	8,0
1887	8,5	8,6		8,4	8,8			7,7	6,8	6,9	6,7	8,2	8,1	8,6	7,3	7,7
1888	7,4	8,4		9,1	9,2			7,2	7,3	7,2	7,4	8,6	8,7	9,3	7,4	8,3
1889	7,4	7,9		7,1	8,8			7,1	7,6	7,5	6,2	8,6	7,6	8,1	7,0	7,5
1890	7,3	8,7		8,0	8,0			7,8	7,3	6,6	6,7	10,2	7,0	7,5	7,1	7,8
1891	8,0	7,9		8,5	9,4			7,9	6,4	7,3	7,6	6,2	7,6	8,1	7,2	8,1
1892	7,8	8,0		8,1	8,9			7,3	7,1	6,7	7,1	6,7	6,7	7,2	7,3	7,5
1893	8,1	8,6		8,8	9,6			7,5	7,0	7,7	7,3	7,7	6,7	7,2	7,7	8,2
1894	8,4	8,7		9,2	9,1			7,8	7,6	7,6	7,5	10,3	8,2	8,8	8,0	8,3
1895	7,9	9,0		9,6	9,5			8,4	7,8	8,2	7,7	10,8	7,7	8,3	7,9	8,7
1896	7,9	8,9		8,8	8,9		9,2	7,6	7,2	7,4	7,3	10,3	8,0	8,6	7,9	8,3
1897	8,1	8,9		8,4	9,0		8,8	7,4	7,5	7,5	8,7	9,8	7,7	8,4	7,9	8,4
1898	8,0	8,8		8,4	8,7		8,8	8,7	7,5	8,0	7,9	10,9	8,4	9,1	7,8	8,3
1899	8,1	9,0		9,5	9,6		9,3	8,7	7,2	8,3	8,0	9,5	8,6	9,3	8,1	8,8
1900	8,5	9,1		9,2	9,0	9,4	8,4	8,2	7,8	7,5	8,2	8,9	7,9	8,6	8,0	8,6
1901	9,3	8,6	8,5	9,5	9,4	10,3	8,7	7,3	8,0	8,3	8,2	10,2	7,8	8,4	7,9	8,6
1902	8,3	8,8	8,3	8,7	8,8	8,0	7,9	7,6	7,6	6,8	7,7	9,5	8,3	9,0	7,6	8,1
1903	7,7	7,5	8,7	8,3	7,9	8,6	8,0	7,5	7,1	7,1	8,6	7,9	5,9	6,4	7,4	7,8
1904	7,0	7,7	7,9	8,0	7,8	8,3	7,1	8,2	7,9	7,3	7,6	7,0	7,5	8,1	7,5	7,8
1905	7,3	7,9	7,9	8,0	7,4	8,1	7,6	7,2	7,3	6,4	8,2	7,7	7,0	7,6	7,5	7,6
1906	7,7	7,8	8,1	7,9	7,6	8,6	8,1	6,8	7,5	7,3	8,3	6,9	7,8	8,3	7,7	7,8
1907	8,0	7,7	8,2	7,8	8,0	8,7	8,1	7,1	8,2	7,1	7,9	9,6	7,5	8,0	7,6	7,9
1908	7,7	8,6	8,4	8,2	7,7	8,4	8,0	7,2	7,8	6,9	6,9	8,2	7,3	7,8	7,5	7,7
1909	7,5	7,7	7,8	8,3	7,7	8,0	8,2	7,4	6,4	6,7	7,4	6,4	7,5	8,0	7,3	7,6
1910	7,4	7,9	7,4	8,0	7,1	7,5	7,8	6,7	8,0	7,4	8,0	7,2	7,2	7,6	7,4	7,6
1911	7,5	8,1	7,6	7,9	7,8	7,8	7,9	6,9	7,9	7,6	7,9	7,9	6,8	.	7,5	7,7
1912	7,1	8,4	7,4	8,0	7,6	7,6	8,5	7,5	7,5	8,1	8,0	7,0	7,7	.	7,1	7,7
1913	6,8	6,6	7,1	7,3	7,5	7,3	6,5	6,3	7,0	7,5	7,1	7,2	6,1	.	6,6	7,0

3. Hrubá míra úmrtnosti podle politických okresů a statutárních měst severovýchodní Moravy a Rakouského Slezska včetně celozemských úrovní pro jednotlivá léta (1881–1913) v ‰

Rok	Politické okresy											Statutární města			Země	
	Nový Jičín	Místek	Frýdek	Těšín	Fryštát	Moravská Ostrava	Bílovec	Opava-venkov	Krnov	Bruntál	Jeseník	Frýdek	Opava	Opava (bez vojska)	Morava	Rak. Slezsko
1881	27,6	30,4		28,0	28,2			28,5	26,3	28,4	27,8	28,9	31,6	33,7	30,6	29,0
1882	29,6	33,1		33,4	29,5			31,1	28,0	26,3	29,3	38,4	33,4	35,6	29,1	30,7
1883	28,0	31,1		30,2	29,0			27,9	30,1	27,2	28,5	33,1	29,7	31,7	29,6	29,2
1884	26,5	27,8		27,4	27,3			25,7	25,6	26,5	28,2	22,8	27,6	29,4	28,8	27,1
1885	25,7	29,4		30,7	29,4			28,2	28,8	27,4	23,3	31,8	31,5	33,5	29,7	28,7
1886	29,1	37,8		32,4	31,1			29,9	27,6	28,1	25,2	32,0	33,3	35,5	29,0	29,8
1887	25,1	27,5		32,5	30,8			25,5	26,4	25,9	26,9	26,4	26,7	28,4	27,4	28,8
1888	24,9	28,7		32,0	27,7			30,0	28,0	29,2	26,9	28,0	28,5	30,3	28,1	29,9
1889	24,8	26,6		27,5	27,7			26,9	29,8	28,9	27,0	24,3	27,3	29,1	27,1	27,5
1890	27,9	31,6		31,7	28,6			27,3	29,0	30,9	26,6	32,7	28,2	30,0	30,2	29,7
1891	24,1	23,1		26,5	25,6			27,3	26,2	27,7	25,9	21,2	26,6	28,3	25,9	26,3
1892	25,7	27,5		29,0	27,2			27,5	27,3	28,1	26,9	27,1	25,5	27,2	27,9	27,5
1893	26,6	26,3		28,8	27,9			28,8	28,6	30,6	27,0	24,9	30,2	32,4	27,3	28,1
1894	30,5	29,5		27,8	24,4			32,0	30,5	30,7	28,8	25,1	29,4	31,6	28,3	28,5
1895	25,3	28,7		32,5	27,4			28,8	27,2	32,3	27,4	26,1	25,4	27,3	26,3	29,0
1896	23,7	25,4		26,5	21,7		25,6	27,3	27,4	28,9	27,2	22,8	24,4	26,3	25,2	25,9
1897	25,4	27,1		28,8	24,1		25,8	26,3	22,8	28,9	28,9	27,2	27,8	30,1	25,6	26,7
1898	24,8	23,9		26,2	24,6		23,6	24,7	24,8	27,9	25,3	24,1	23,6	25,5	24,4	25,2
1899	26,8	27,5		30,8	30,1		27,3	28,5	23,0	28,8	25,6	29,4	26,1	28,4	25,0	28,2
1900	24,1	31,1		30,7	25,0	26,0	25,0	28,4	25,3	28,8	26,2	30,3	26,4	28,7	24,9	27,3
1901	25,1	27,0	29,4	25,3	22,8	24,3	24,2	25,6	24,5	25,7	24,4	26,8	22,5	24,4	24,3	24,7
1902	24,2	25,6	27,0	27,6	23,7	24,4	23,1	24,5	23,6	26,4	25,2	25,6	22,6	24,5	23,9	24,9
1903	23,1	26,6	27,4	26,4	22,7	20,4	22,5	24,3	23,1	26,7	26,8	25,7	24,3	26,2	22,9	24,8
1904	22,6	29,2	31,2	29,4	24,9	24,7	27,3	26,0	24,7	28,5	26,7	27,9	23,8	25,7	23,8	27,0
1905	23,7	27,7	26,1	26,2	22,1	22,3	23,9	26,4	24,9	30,6	28,0	23,8	27,6	29,7	24,7	25,7
1906	23,2	24,3	23,8	24,8	22,4	22,1	22,3	21,9	21,5	24,1	22,3	23,0	26,6	28,6	22,2	23,1
1907	25,2	29,2	29,1	26,4	23,8	23,1	24,0	25,4	21,9	24,9	23,8	29,5	25,6	27,4	22,5	25,1
1908	23,6	25,2	22,5	24,2	19,5	20,0	23,5	24,6	22,0	27,3	23,4	21,7	27,4	29,3	22,2	23,1
1909	21,4	22,7	24,5	25,0	20,5	20,7	20,4	22,4	21,9	23,7	23,1	22,4	28,4	30,2	22,3	23,0
1910	19,0	23,7	22,7	25,3	20,6	19,2	22,8	21,0	19,2	22,7	22,6	20,5	27,1	28,9	20,0	22,2
1911	21,2	26,2	22,5	23,5	18,9	19,1	21,8	24,3	20,5	23,7	22,6	20,6	27,7		21,5	22,3
1912	20,3	22,1	20,8	22,6	18,1	18,6	21,7	23,1	23,2	23,3	22,7	19,1	29,7		20,6	21,9
1913	19,2	21,8	19,3	24,0	18,9	18,6	20,2	19,0	19,5	23,2	21,3	18,7	24,2		19,5	20,7

4. Hrubá míra přirozeného přírůstku podle politických okresů a statutárních měst severovýchodní Moravy a Rakouského Slezska včetně celozemských úrovní pro jednotlivá léta (1881–1913) v ‰

Rok	Politické okresy											Statutární města			Země	
	Nový Jičín	Místek	Frýdek	Těšín	Fryštát	Moravská Ostrava	Bílovec	Opava-venkov	Krnov	Bruntál	Jeseník	Frýdek	Opava	Opava (bez vojska)	Morava	Slezsko
1881	5,0	6,6		6,9	13,1			8,0	8,0	4,8	5,6	0,0	–8,2	–8,7	5,9	6,0
1882	3,4	5,0		4,8	14,0			5,0	4,2	9,4	5,0	–3,7	–7,7	–8,2	9,2	7,8
1883	4,0	7,7		17,5	16,0			8,6	4,8	6,2	4,9	–5,5	–4,2	–4,5	7,6	7,4
1884	6,6	11,4		10,3	17,1			11,3	10,2	8,6	7,1	8,3	–1,0	–1,0	9,1	10
1885	7,2	9,6		8,2	15,4			8,4	6,9	7,2	11,1	2,7	–6,4	–6,8	7,5	8,7
1886	3,2	2,7		7,9	15,3			7,1	8,7	4,8	9,2	–2,1	–7,3	–7,8	8,7	8,2
1887	9,1	11,9		7,2	14,1			11,3	8,9	10,9	7,5	4,3	–1,0	–1,1	9,1	8,9
1888	8,8	11,8		8,2	18,5			7,3	8,1	4,9	7,7	1,9	–3,6	–3,8	8,0	8,1
1889	8,4	14,1		12,1	19,9			9,5	4,3	7,1	7,0	6,7	–1,5	–1,7	9,2	10,5
1890	4,8	10,5		8,0	18,7			8,0	3,7	3,3	6,0	–1,2	–4,0	–4,2	4,8	7,7
1891	9,5	19,4		13,8	22,8			10,3	5,3	7,5	9,5	12,1	–1,9	–1,9	10,6	12,1
1892	7,2	12,0		9,3	19,2			8,4	4,6	5,3	3,2	1,2	–1,3	–1,3	6,8	9,0
1893	7,7	15,0		11,7	21,2			9,8	5,6	4,7	6,6	3,7	–6,7	–7,2	8,9	10,7
1894	4,3	10,3		12,2	24,4			6,3	4,2	4,3	5,0	4,4	–4,5	–4,9	7,1	10,3
1895	10,6	17,0		7,5	22,0			10,2	8,2	4,2	7,5	6,2	–1,4	–1,5	10,5	10,6
1896	10,0	17,1		14,5	27,0		14,3	10,2	7,0	7,0	6,3	9,0	0,2	0,2	11,1	13,5
1897	8,8	16,4		9,5	24,3		13,9	11,1	10,0	6,0	5,5	8,1	–4,0	–4,4	10,4	11,5
1898	9,5	19,4		12,5	25,6		16,4	13,0	7,4	7,0	9,3	9,7	–0,1	0,0	11,3	13,7
1899	7,3	16,8		8,4	21,1		14,0	9,9	9,3	6,4	8,9	5,5	–2,3	–2,6	11,2	11,2
1900	11,6	8,5		10,4	27,8	21,6	16,3	11,4	6,7	7,6	8,5	4,9	–1,2	–1,3	11,6	13,3
1901	8,7	12,4	11,5	13,0	31,1	23,5	16,0	11,9	8,5	11,1	10,8	8,9	0,9	1,0	11,2	15,5
1902	11,3	14,1	16,9	12,6	31,7	22,1	18,5	13,9	9,2	8,0	9,9	11,7	2,1	2,2	12,5	16,0
1903	10,2	12,0	13,3	11,5	30,3	22,6	15,6	13,6	8,5	7,1	7,3	8,5	–2,6	–2,8	11,8	14,4
1904	11,1	8,7	14,1	6,3	25,7	17,8	11,7	11,1	7,2	5,1	6,3	5,3	–1,1	–1,3	10,9	11,2
1905	7,6	8,8	17,8	9,9	25,2	17,4	11,6	9,1	5,0	1,1	3,6	7,7	–5,1	–5,5	8,3	10,9
1906	9,0	12,3	21,6	11,2	22,9	16,4	15,2	13,9	9,1	9,6	10,5	5,0	–6,1	–6,6	11,6	13,9
1907	7,3	7,6	13,5	7,9	20,9	13,8	12,9	10,0	6,6	6,3	8,4	–0,6	–4,5	–4,8	10,6	10,8
1908	8,4	12,3	21,1	10,8	25,3	16,2	12,8	9,5	7,2	4,3	7,2	5,1	–5,1	–5,4	10,8	12,9
1909	11,3	13,4	19,0	10,5	23,3	14,2	17,4	12,2	6,4	5,8	8,1	4,1	–7,6	–8,1	10,4	12,6
1910	10,6	10,4	18,5	8,1	20,8	15,0	12,2	11,1	7,8	6,5	7,4	3,0	–7,7	–8,3	11,6	11,7
1911	8,7	7,8	16,7	8,7	23,0	12,5	12,5	8,9	6,6	6,2	7,3	2,9	–8,0		9,1	11,4
1912	8,4	10,9	15,0	10,5	21,4	11,7	10,9	8,0	3,5	6,1	6,1	5,9	–10,1		9,5	10,6
1913	9,1	9,6	15,2	7,8	18,7	9,7	12,8	11,7	6,8	5,4	7,7	3,9	–5,9		9,5	10,8

Graf č. 4 – Hrubá míra přirozené měny (v ‰)

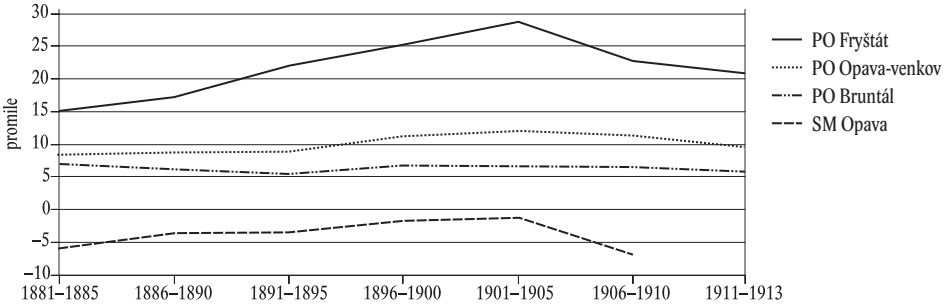

Zusammenfassung

Natürliche Reproduktion der Bevölkerung des österreichischen Schlesiens und nordöstlichen Mährens in der Modernisierungsetappe von 80. Jahren des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg
Lumír Dokoupil, Ludmila Nesládková, Radek Lipovski

Basierend auf den österreichischen Statistiken des natürlichen Bevölkerungsaustauschs der Jahre 1881–1913 beschäftigt sich diese Arbeit mit der historisch-demografischen Forschung über Tendenzen und Änderungen von Entwicklung der Natalität, Heiratshäufigkeit, Sterblichkeit, und des natürlichen Bevölkerungszuwachses im Ostrau–Industriegebiet, inbegriffen Jesenicko. Die Untersuchung vergleicht dabei die Entwicklung der einzelnen Phänomene in verschiedenen politischen Bezirken und statutarischen Städten des nordöstlichen Mährens und österreichischen Schlesien (ohne dem Bezirk Bílsko). Folgend werden Auswirkungen betrachtet, die durch Industrialisierung oder gar Wirtschaftshemmung verursacht wurden. Sie wiesen auf den unterschiedlichen Verlauf des demografischen Wandels hin, welcher eng mit dem sog. ersten demografischen Übergang zusammenhängt. Des Weiteren wurden diese Entwicklung mit der Gesamtsituation in den tschechischen Ländern verglichen und insbesondere auf die Juden als sozial-unterschiedliche Bevölkerungsgruppe eingegangen.

Vor allem die Daten der Natalität haben einen interessanten Verlauf aufgewiesen. In den ersten fünf Jahren des 20. Jahrhunderts erreichte die Natalitätsrate Werte um die 50 % und überstieg diese teilweise in den industriellen Bezirken wie Fryštát oder Mährische Ostrau. Demgegenüber bewegte sich die Natalität zwischen 30 und 35 Prozent in den wirtschaftlich gehemmten Agrarbezirken wie Jeseník, Bruntál oder Krnov. In den Jahren 1906–1910 sank die Rate sogar unter die Grenze von 30 %. In dieser Zeit mäßigte sich auch die Geburtenrate in den industriellen Gebieten und näherte sich bis zum Ersten Weltkrieg schnell den Werten der Agrarbezirke an. Heiratshäufigkeit und Sterblichkeit nahm über die Zeitspanne hinweg kontinuierlich langsam ab, was eine derzeitig in allen Bezirken ähnlich verlaufende Erscheinung war. Der Natürlicher Zuwachs jedoch zeigte sehr verschiedene Werte, besonders in den Städten war die Sterblichkeit so hoch, dass z. B. in Opava (Tropau) gebliebene natürliche Abnahme aufgefangen wurde.